

Annobryng Prys Palom - 1780 Idaf -

Kézirat gyanánt

TAGYOSI **CSAPÓ IDA**

FÉRJEZETT

NEMESKÉRI **KISS PÁLNÉ**

NAPLÓJÁBÓL

"PÁTRIA"
irodalmi vállalat és
nyomdai részv.-társ.
BUDAPEST
IX. kér., (Köztelek)

„Kinek szép lelke oly forrón lángol mind
az iránt, mi honunk felvirágzását érdekli...”

{Gr. Széchenyi István nemeskéri Kiss Pál
fiumei kormányzóhoz. Pest 1840. Nov. 30.)

„Levelek“ III. *köt.*

1827-1835.

(1827) Bécs városában most a török háború adja a „nouvelle du jour“-t. Férjem hallotta a *Reichskanzleiban*, hogy *Konstantinápolyból* egy cotirir érkezett jelenteni az angol, francia és orosz követek elutazását, mert a fényes porta hallani sem akar interven ti óról. E nemes náti óknak pártfogása az elhagyott görögök iránt örömmel tölti el szívemet; örvendetes eset a mostani időben, mikor ki-ki csak magát szereti, ha megszabadítják a despotizmus által elnyomott népet, mely majdan, mint *Phonix* a hamvából, új ékességben emelkedik fel és békében okos törvények alatt ültetheti szent omladécai között örökzöld olajfáit! De borzadok arra gondolva, hogy e nagy háború édes hazánk szomszédságába kerülhet és minduntalan eszembe jut az „*ozorai* próféta“ jövendölése¹⁾Az itteni német nagyurak hazaírtak jószágaikra, hogy egyetlen szem gabona el ne adassék, mert tavaszra ínséget várnak.

(1828) Tegnap, április 8-án volt az első lófuttatás, mely mint minden új dolog, ellenkező ítéletekre adott alkalmat. *Sieweringen* tartották meg;-) gróf *Hunyadytól* kapván az oly ritka billetekből, a tribünön néztük; hallottam a világhírű lovast, gróf *Sándort*²⁾ mondani, hogy a pesti futtatás bizonyosan még sokkal szebb fog lenni. Jól esett nekem ezen hazafias kijelentés.

E nagy városban furcsa esetek is fordulnak elő! Többek közt a *Josefstadtban* valamely kompánia egy házat kibérelt, portást állított a kapuba és elhíresztelte, hogy ezután itten fognak tartatni a „népjogok törvénykezései“. (*Gerichtsbarkeit der Volksrechte*.) A præsident báró Sardagna-nak nevezte magát, mellét teli akgasztá keresztekkel, két secretariust fogadott, ezeken kívül tizenkét «landrath» volt és összeültek sessiót tartani — egy fertálesztendőn át temérdek pénzt zsarolva ki a könnyen hívő szegénységtől. De kiviláglott végre minden, a bűnösök becsukattak és a legszomorúbb az, hogy a csalók császári katonatiszteknek bizonyultak.

Egy másik sajnos dolog a *Stadtgrabennél* történt, hol a sánczot valamely új találmány segítségével akarták elpusztítani, de a hirtelen fejlődő stickgáztól három tiszt, köztük *B. Hauser* oberster, egy ifjú *Kereszfessy* hadnagy és tizenhat közkatoná szörnyet halt. A császár és az egész udvar a szerencsét-

¹⁾ Ki tudna felvilágosítást adni ezen hagyomány felől?

²⁾ Az első *Sieweringi* (külváros) lóverseny részvény társaság 1826-ban alapított.

³⁾ 1835-ben *Metternich* veje lett.

lenség helyére sietett, de azon katonák is, kik eleinte magukhoz tértek, lassanként mind meghaltak vagy megbolondultak.

Családom bizalmas jóbarátja *B. Hrabovszky* generális,¹⁾ nálunk volt átutazásában; *Lengyelországba* lett kinevezve, hova a hideg ki ima és egészen ismeretlen emberek miatt nem örömmel megy. Azonban azt is beszélnek, hogy gróf *Neipperg* halálhírét az udvarnál várván, helyette *Hrabovszkyt* fognák *Mária Liiza*⁴⁾ régensnő mellé *Párniába* küldeni, hová be is illenék nagy műveltségével és az olasz nyelv birtokával. Vederemül

Váratlanul lepett meg minket magyarokat a *Dunaregulatio* híre, mely valóban hazánkra nagy jelentőségű munka lenne. A mint a híres amerikai mérnök annak lehetőségéről értesült, hogy ezen vállalkozás már tavasszal megkezdődne, mindjárt elhalasztá elutazását és örömet fogná a tervezett olaszországi kényűt a sokkal hasznosabb időzéssel *Magyarországban* fölcserélni, hogy a *Duna* folyamát pontosan megismerje, O maga kívánná, miszerint az urak, kik neki bizodalmutat adják, személye iránt garanciákat nyerjenek, mi az által könnyen elérhető, hogy atyám az urak nevében gróf *Széchenyit*, ki még soká fog *Londonban* maradni, felkérné, *Andron Vail* amerikai Geschaftstragernél (követünk nincsen) kérdést tenni *Anderson* tehetsége és karaktere iránt, mire nézve *Andersentől* is lehetne egy levelet mellékelni, mint jó ismerőséhez. Azt is kijelenté a jeles férfiú, hogy mindent csak ambícióból és munkaszeretetből vállalna el, honoráriumra nem szorulván. Férjem is sok felől, idegen követeknél kérdezősködén, csak ajánlatos dolgokat tudott meg ezen szerény és művelt amerikairol, ki hannincz éves lehető)

Nemrég résztvevön báró *Geymüller* ebédjén, báró *Eötvös Ignác*⁷⁾ mellett ültem, kinek neje báró *Lilienek* leánya. Ő dicsekedett, hogy kedves atyámat jól ismeri, neki jóbarátja és nem hiszi azt a hírt, hogy megválna hivatalától. De úgysem eresztenék el, monda, én sem hagynám menni a világért sem, hogyha az én vármegyém beli volna. — Ilyen nevezetes személyekkel az országból, de külföldiekkel is sok alkalmunk van ismerkedni, miért is e társaság nagyon bájos és kecsgető, de szívemet még sem lánczolom ide, mert múlandó minden! Inkább gyakorlom, a hol csak lehet, édesanyai nyelvemet, melyben még nagyon balul fejezem ki magamat, bár a *bécsi* magyarok dicsérnek is. Ezután tartani fogom *Kisfaludy* lapját és megszerzem *Marton* magyar szótárát.

A kedves *Personalisné* látogatásakor értésemre adatott, hogy a coronatio (alkalmával nagy festi vitásokon kellend részesülnöm: udvari tánczestély, a ' herczeg *Pataílnus-vóA* bal-paré, preseatatio a *felsőgeknél* és udvarlás több η agyasszonyság előtt.

Én kivált örvendek, hogy *Pozsonyban* fogom találni szülőimet és számtalan

¹⁾ Később altábornagy. 1848-ban magy, kir. kormány biztos Horvátországban.

²⁾ *Napoleon* özvegyének morganatikus férje. Meghalt 1829-ben.

³⁾ *Mária Luiza Ferencz* császárhoz:.....Ich babe erst vorgestern Ihren Brief clinch Oberst

Hrabovszky empfangen (1814 szept. 22.) „*Deutsche Rundschau*“ Prof. *August Fournier* IW2.

Hrabovszky írja *Csapó Dánielnek Milánóból* 1820. febr. 24-ről: „Az itteni farsang nem sokat ért, heteén időközben egy excursiót csináltam *Párnába*, hosszabban időzve ő felsége *Mária Luiza* udvarán, minden kedden fényes bál volt, melyen a főherczegasszony víg és jó kedvű volt és velünk sokai tánczolt. Így él ezen nő, a legmagasabb polczról leszállva, a világ egy félreeső zugában megelégedetten és vidáman; mihez sok philosophia és resignatio szükséges.....

⁴⁾ *Metternich* egy estélyén feltűnt, hogy a kancellár vele hosszasan társalgód. (*Metternich*“ V. kötj Ó Kir. tárnokmester.

ismerőst és jóbarátot, kiket ezen kedvező országgyűlés most egyesít. Ez lesz nekem az igazi ünnep, akár elmaradjon minden fényessége a hirdetett ceremóniáknak. Mert, habár szép a nagyvilági élet, mégis hamar kifáradunk súlya alatt, az élvezetek el emésztik lényünket, — s azért jól is intézte a *Gondviselés*, hogy a földön csak röviden maradhassunk.....Megismerve tapasztalásból a világi javak hitvány értékét, ha mindent összevetünk az életben: béke a legnagyobb jó.

(1831) Most is mily időket éltünk meg. Naponta koczán áll a létezés és rettegve olvassuk az édes ismerős neveket a betegek közt Eddig *Bécsben* száz kolerabetegből csak négy gyógyult ki; gróf *Gyulaynak*, kiről nemrég beszéltek, hogy herczeg és főkommandans lesz, szép fiatal menyje már többször jobban volt, mégis végre kiszenvedett! Mennyire kell aggódnom jó atyám miatt, ki tisztí dolgaiban kénytelen a nép közé vegyülni, de vigasztalnak nemes szavai, hogy „az Isten el nem hagyja azt, a ki polgártársainak szükséges!” Noha báró *Sfiffi*¹⁾ úgy akarja, hogy a kolera nem ragadós, mégis elzárásra készítik a várost, mert az udvari emberek reszketnek *Schönbrunnban*. Ő Felsége deklarálta, hogy nem engedi meg az elzárást; de minek költünk el százezreket ilyen célra, ha nem használják, mikor készen van? Még azt is eltiltotta a császár, hogy a kvartélyokat elzárják, mivel a nép már zúgolódni kezdett. Minket jó sorsunk *Schönbrunnba* hozott és így a tiszta levegőben mentek vagyunk, de a szív, ha nem kő, felretten és együtt szenved a köznyomorúsággal.

Lembergben azáltal gyarapodott annyira a nyavalya, hogy a melegített lisztet és sót, melyet a betegek gyomrára raktak, a holttestekről mások összeszedték és a piacon olcsón elárúsították; szörnyű nagy lévén a szükség, a nyomorult lakosság azt is megvette! *Bécsben* a kolerának némileg más karaktere van, mert leginkább a belső városban pusztít, hol a gazdagok laknak és nem a külvárosi szegénység közt. De hát vigasztalás ez? Mily szomorú homály borítja most hazánk gazdag földjét, mennyiféle baj éri országunkat! Büszkeséggel olvasom atyámnak bölcs rendelkezéseit, melyeket országszerte utánoznak. Ilyen nemes színben tűnik ő fel *Orosz Józsefnek* az 1830-iki Diétáról írt munkájában is,²⁾ mely itten szenzációt csinál. Vájjon otthon ismerik-e e könyvet? talán meg sem lehet kapni — nálunk igen tiltva van. Pedig „il n’invente point — il communique le fait!” Dobogó szívvel értesülök ebből, hogy mennyi derék, nagylelkű férfiúval dicsekedhetik hazánk. A jövő országgyűlés nagy hasznot ígér, most, midőn a félreértéseknek vége vagyon és a jó császár mellett oly hazafi áll, mint gróf *Reviczky*. *Orosz* munkája is bizalmat ébreszt a diétára, bár figyelemmel olvasnák a külföldön, hol a magyar törvényekről oly keveset tudnak, mint mi szegény asszonyok a corpus jurisról. — Most tartotta meg herczeg *Metternich* harmadik házasságának lakodalmát és a társaságban azt a „bon mot” csinálták, hogy c’est la première fois, quo la clemence et l’innocence sont entrees dans la famille Z . . .“ Mert *Metternich Clemens* és *Odeschalchi Innocens* herczegek mindketten a gróf Z, .. családba házasodtak.

¹⁾ Udvari főorvos.

²⁾ Ungnms GeselzGebciller Körper- (*Leipzig*.)

Vége lesz ismét egy esztendőnek, melynek már utolsó lépcsőjén állunk; elnyeli azt is az örökkévalóság tengere, mely időt és teremtvényt magához ölelve, homályos örvényéből többé soha vissza nem bocsátja, a mit egyszer elragadott. Sok a baj és keserűség az életben és hogy a szív ezeket elviselhesse, rászorul a szerencse kedvező mosolyára, de főképen religióra, mely nélkül nyomorult a halandó; hiszen tapasztaljuk az istentagadás következeit, a sok bűnt, öngyilkosságot. Igaz, hogy az esztelen fanatizmus is századokon át volt kútfeje az emberiség szerencsétlen sorsának, csak hogy most az ellentétbe lépünk át, pedig az igazság ebben is a keskeny középúton található fel. A nemzetek sem lehetnek boldogok, míg az egoizmus ördögét ki nem űzve, Isten irgalmasságába nem vetik bizodalmukat. Ily ünnepélyes órában vessen ki-kí számot magával. Boldog, ki mint édesatyám — mert feléje fordul ma gondolatom — teljes meglepéssel nézhet vissza hosszú életére! Nálunk a hazafi és művelt mezei gazda hivatal nélkül is hasznára válik a közjónak, hát még a ki bölcsen és szigorúan kormányoz egy nagy közönséget, minden súlyos terhet egyedül viselve. Ezért kíván a magyar új esztendőre oly okosan mindenekelőtt „Erőt — egészséget!“ *Augttsz* úr is beszélé a minap, hogy mennyi dolgot ad atyámnak a vármegye, hány hivatalt egyesít személyében, nemrég is hónapokat tölt vén egyfolytában *Szegzárdon*, hol reája nagyobb a szükség, mint valaha!

(1832) Az ifjabb király ellen történt szörnyű attentum^r) (aug. 10.) felizgatott mindenkit és minden viszonyt. De a milyen a világ, hamar el lett felejtve azon rettentő dolog, nem beszél már senki felőle, az udvar is egészen megnyugodott és még többször láthatni a sokaságban, mint amiakelőtte. Nagyobb ijedséget okozott nemsokára hirtelen betegsége; az orvosok mind egyetértettek, hogy két órát sem élhet — de hála istennek, már menti a veszedelemtől. Egy „influenza“ nevű, eddig ismeretlen nyavalya uralkodik most, melyet hideglelés előz meg és száraz fájás követ; negyvenezer ember fekszik benne — azelőtt csak „gripp“^r-nek mondták.

(1834) *Anderson* ismét minket kért fel megtudni, hogy a gróf *Széchenyi István* által projectált *Dunaregulatio* el van-e már kezdve? És az ország költségén folyik-e ezen munka? Igaz-e, hogy *Orsovánál* a kösziklákat már török és hogy a szultán is nagy summa pénzzel támogatja ezen munkát? Némelyek azt hiszik, hogy *Széchenyi Amerikába* megyen, sőt egyhamar vissza sem fog jönni! Én attól tartok, hogy míg a regulatio megtörténik, --- nagyon is „sok víz lefolyik a *Dunán*“. Hiszen még a lánczhidat sem építik!

Nemrég Afaj/fr bankár úrral, ki férjemet felkereste, sok nevezetes tárgyról beszélünk és ezen eleven elméjű financier nagy értelmességgel szólott, különösen a gőzhajózásról és dohánytermelésről. Ő *Magyarországban* és főképpen *Tolnában* a dohányra (ívelés állapotját jól ismeri és az atyám által beszerzett és elterjesztett *amerikai* magvakat, mint a legjobb fajtát dicséri. Vétek — mondá — hogy az idén is a kormány kénytelen ötvenezer mázsa dohányt *Amerikában* vásárolni, holott ezen pénz inkább *Magyarországba* mehetne, ha több figyelmet fordulnának a dohány ültetés re.

¹⁾ Reindl nevű kapitány reálott V. Ferdinándra, ki még atyja életében meg koron áztattott.

A honi közhiteire pedig nem örvedetes világot vet, hogy vármegyénk elégséges fundus publicus hiányában, bécsi bankházra szorul. Férjem ugyanis kellenül engedve a megbízásnak, mint közbenjáró el men vén *Sinához*: ő kimondotta hajlandóságát a pénz kölcsönzésére, de nem a vármegye, hanem atyám obligatiójára, mire nézve levélben is nyilatkozott De nem hiszszük, hogy ezt akár a vármegye, akár atyám elfogadhatná.

Az emlékszobor iránt férjem eljárta atyámnak és gróf *Andrássy Györgynek* kívánsága szerint *Glanz* szobrász *Berlinből* ideköltözvén, a *Wiedeni* külvárosban ateliert állított és productumait jó foganattal hasznosítja. O készíté *Berlinben* a *Bliicher* szobrát és a *National-Denkmalon* a *Waterlooi*, és *kulmi-i* ütközetek basreli etjeit. Nagy szerencsájének tartaná az emlék elkészítését, csak az ideát ismerje meg, hogy minő formában legyen? Ha már volna rajzolat, annak közlését kéri, de ő is szolgálhatna új project uniókkal. Arra is ajánlkozik, hogy az emlékek *Magyarországon* készülő részeire felügyel és az illető vashámorokat is megvizsgálja. Megtekintettük *Glanz* kiállított számtalan műveit is,¹⁾

(1835) A mindennapi élet lágy álmaiból hirtelen rántotta ki a várost egy nagy esemény, a császár halála! Nekünk, kik közelében javulását és felgyógyulását hittük, váratlan volt a csapás. Február 24-én csekély okból tüdőgyulladást kapott Ő Felsége, de a publikum előtt titok maradott. 26-án reggel elterjedt a hír, hogy a beteget ellátták az utolsó szentséggel, — - mégis oly könnyelműen vétetett, hogy a redoute és a teátrumok csak utolsó órában mondattak le. Másnap reggel a bulletin jó reményről szólt és csak későn este adták a császárné és B, Stiff engedelmüket a consilium összehívására: *G wither, Fischer, Wolf* és *Wierer* (csak az utóbbit szeretik a bécsiek) lettek hivatalosak, de akkor már hatszor vágtak eret és hannincz unczia vért veszített a beteg. Mindamellert a professorok a legjobb kilátással biztatták, de ezen éjjel Felséges urunk ismét rosszabbul érezvén magát, *Wagner* püspök-Burgpfarrert és *Hess* status-consiliárust hívatta, igen nevezetes dispositiokat csinálva, testamentumát is megtoldotta codicil által. Később az új rendeletek a foherczegek jelenlétében aláíratván, a császár mosolyogva mondá ezen szavakat: „Seit's nur ruhig, ich stirb diesmal noch nicht, aber ein Marodeur verd ich halt alleweil bleiben“. Férjem éjféltután jöve haza, elkeseredve mondá, hogy az orvosok megcsalák magukat, mert O Felsége nagyon rosszul vagyon. Nem tudtunk aludni. Két óraker *Anion* komornyik az ajtón kopogott, jelentve, hogy uram tüstént menjen a *Btirgba*, mert a császár meghalt! Csak virradatkor tért ismét vissza, délben pedig együtt mentünk a császári appartementba. A holttest még a betegágyon feküdt, nem gerjesztve semmi irtózást; a felvigyázó orvos, ki engem ismert, a halott kezét a paplan alul kivéve, nekem és a szintén odaérkező herczeg *Schönburgnének* csókolásra adta; még hideg sem volt, a rövid perczek előtt oly hatalmas, de most erőtlen kéz. Dúlt érzésekkel álltunk ezen holttest előtt, gondolva a jószívű, példás életű fejedelemre, kí népét mindig boldogítani igyekezett, de az élet-halálra való küzdés oly szörnyű ellenséggel, mint *Napoleon*, összes tehetségeit lebilincselé és felemészté!

¹⁾ A szobor terve később el ej tetett. *Gróf Andrássy György* írja *Csapid Dánielnek*: „Jól tettétek, (pozsonyi országgyűlésen) az oszlop helyett hidat határozni; ez közhasznú tárgy és ily szegény országnak a haszonról nem kell elfelejtkezni soha“.

1836.

(Bécs) Apponyi György a Práterben bárt) Jósika Lajos lován nyargalván, a neki szokatlan paripa elszökött és végre elbukott lovassal együtt; ezernyi sétáló összeszaladt a szerencsétlenséget bámulni inkább, mint segíteni'; szegény George, a bal lábát eltörte és ezenkívül is sok helyen megsebesült, de vészé* delemtől nem tarthatni. Szülőivel mindjárt tudattuk a bajt, Nina grófné különösen hajlandó irántunk, mióta kedves és kitűnő fia mint patvarista Tengeti ezen lakott, hol sok szép fa, mely a kertben díszük. Hogy észről való ajándék. Már évek előtt is történt vele hasonló eset, de akkor hintóval dült fel, 'midőn szülőivel kocsikázott; a bezúzott üvegajtó föl vágta arczát, melyet a vér egészen elborított?) Ez is a Práterben volt, mely neki, mint mondja, egy veszedelmes promenád. Nemrég pedig Apponyi Rudolf²⁾ a követnek³⁾ fia, látogatott meg bennünket; ő famíliájával a nyarat Lengyelben fogja tölteni és ezen ifjú igen tudakolta a szomszédságokat; látszik, hogy magyaros barátsággal akarnak Tolnában élni a nemességgel.

Beszédes József, ezen nagy magyar technikus, a ki Atzél ür kíséretében Jött Aradról, nálunk töltött egy estét és nem mondhatom, mily érdekléssel hallgattam előadását, valamint B. Call, Hartung generális és mások, kik mind európai műveltségnek, - mert csak ilyenek hivattak meg ezen alkalomra. Beszédes egy nagy és új projectuhtot közölt, mely valóban szép gondolat, t. i. Gráztól csatornát húzni Kolozsvárig. Ezen kanális a Mara vizét felvenné, a Zalát regulázná, a Balatonnal a Samz-kanális által a Dunát,' ezt pedig az Alföldön keresztül a Tiszával össze kötné és az erdélyi folyamokat is mind hasznosakká tehetné. Nagy Örömmel néztük rajzolatban ezen nevezetes munkát; adná az Isten, hogy életbe lépjen. Akcziákra épülve, az első szériés 8 millióra szólna, a munka 10 esztendő alatt készülne el. Csak 6 öl szélességet akar adni a csatornáknak, a mi gőzhajóknak talán - mint többen ellenvetéek nem is elég. Hogy a mi csatornánkat nem hajózzák, annak nehézsége csupán az, hogy Szegszárdtól Bétaig még nincsen regulázva a Sárvíz.

Beszédes azt akarná, hogy a csatorna Tolna mellett menjen a [Annába. Zichy Ferenczet, de még Széchenyit is, ki Beszédesnek nagy pártolója, foglalkoztatja ezen dolog.

) Csapó Dánielhez in tíze ti leveliben ó maya is köríti menyesen leírja.

2) Később párisi és londoni nagykövei.

3) Apponyi Antal gróf nápolyi, peirisi és londoni követ.

Aggodalmunkra szolgált azon hír, hogy a híres rabló, *Sobri* megjelent volna *Tengeliczen*. Mi örömetst kételkedünk, hogy azon vadász, majd pedig kéregető, ki a kastélyban szülőimnek is mutatta magát, *Sobri*, vagy valamelyik társa lett volna, — hajlandók lévén az emberek ilyen alkalmakkor a gyanút valónak tartani és egymást ijeszteni; de a vigyázat ezen szörnyű fortélyos haramia ellen szükséges, minthogy csakugyan különféle alakokban szokott megjelenni.

Szolgagyőrött a *Hun kár-* családnál pandúrok képében jelentek meg *So írnek*, a cselédek pinczébe zárva és az uraságot kegyetlenül megkínózva, tízezer forintot elraboltak. Mivel itt tudva van, hogy ezen haramiák a mi országrészünkben bujdosnak és zsarolnak, folytonosan jönnek hozzánk kérdések, de még a *legfelsőbb* helyeken is kíváncsiak! Megszereztük tehát *Kopácsi veszprémi* főszolgabíró úr hiteles jelentését, mely magát *Sobri Jóskát* így írja le: 27 esztendős, magas, sudár termetű, vállbán és csípőben széles, fehér, tiszta, kisasszonyos képű, fekete nyírott hajú, fölfelé álló kis fekete bajuszt!, fekete szemű, *Vasvármegyében* neveltetett, (!) de aligha *Ugodban* nem született.¹⁾

Az, ki *Hunkár* táblabíró urat leginkább megkínózta, egy *Mező'szentgyörgyi Gyuri* nevű legény, 23 esztendős, kerek, tiszta ábrázatú, rajta sebhely; szőke haja be van fonva, kis mohádzó bajusztát kikenve viseli, nagy, kékszemű, káromkodó, garázda. A leghíresebb köztük *Milfait Ferencz* és *Pap Andor*.

Sobri, — a mint mondják soha embert nem ölt, csak társai sarczoltak, gyilkoltak. De hagyjuk ezen szomorú statisztikát, mert, habár a jó bécsiek mulatnak is rajta, mi magyarok inkább rösteljük. Most rendes katonaságot küldenek ellenük.

Két évi szünet után kapott mégis *Tolna* egy új főispánt és atyám, ki addig nem hagyhatta magára a vármegyét, noha gyöngült állapota már nehezen bírta a kormányzás terhét, a november 28-iki (1836.) közgyűlésen leköszönt, mindenek sajnálatára. Megható az általános részvétel; *Esterházy Károly* érzékeny és díszes szavakban búcsúzott nyílt ülésben, működését magasztalta és támogatását „szelíd és bölcs tanácsát“ továbbra is kérte. A megyei resolutio pedig-) kimondja, „hogy 9 évi bölcs kormányzatának nemcsak hírért, fényét fenntartó külső emlékeket emelt, de a megyei közönség szívében is örök hálát szerzett nevének“. Nekünk is mondotta gróf *Esterházy*, hogy a mekkora díszszel viselő hivatalát, úgy hagyta is el!

Bár saját sorsunk is dűlőre jönné, mert férjem, ki a főispánságot semmi áron nem acceptálta, mégis visszavágyódik a hazába, talán *Budára* a helytartó-tanácsához, vagy ha megnyeri a *fiumei* gubernátorságot, melyre, mint az udvarnál beszél, első helyen lesz candidálva. Én ugyan sokban nehezen válnék el ezen itteni szép és nagy társaságtól, melyet annyira megszoktam; pedig a megszokás van olyan erejű, mint a hajlandóság!

¹⁾ *B. Hrabovszky* atb. *Csapó Dánielhez Budán* 1837 jan, 14-én keli leveléből; a haramiákat illetőleg igazi gyalázat, hogy négy vármegyében el leutal kis nélkül pusztíthatnak, lia több egyetértés volna a eztviíhatóságok közt, mátrégen összefoghatták volna őket. Parciell operatiók akkora kiterjedésű terralnmou nem vezetnének célhoz, csak hasztalan fárasztanak a katonaságot. Ilyen operational egy embernek kell az egészét dirigálni, ki plain pottvoirral bir, kinek minden főbíró, község feltétlenül engedelmeskedni tartozik. Akkor sikerülni fog!“ — (*Sobri* a kiharancsolt katonaság által körülzáratván, Öngyilkos lett üldözői szeme láttára.)

²⁾ *Sztankoi'átiszky* főjegyző fogalmazványában.

1837-1838.

(*Fiume*, augusztus.) Midőn ezen sorokat írom, férjem éppen az ünnepi istentiszteletről jön vissza és a nagyteremben fogadja a város előkelőségét; ablakom alatt a hajókról ágyúk szólnak, dörög a viharos felhőkből is, a tenger zúg, - míg csöndes szobámban szeretett atyám képének áldott arca mosolyog reám; előttem kegyes levele is, mely minden reményt felülmúlva, hat nap alatt érkezett ide *Tolnából*.

Férjemet nagy örömmel, szeretettel fogadják, mit részben *Örményi*¹⁾ barátságának, részben az utolsó előljáró csekély kedveltségének köszönhet. Megérkeztünkkor a kikötő partján az üdvözlő deputációt az egybegyült lakosság szédült örömmel, végtelen rivalgással kísérte „*Eviva il governatore e la sua bellissima spoza!*“ A nép hozzánk tolakodott, hasztalan nyomták vissza a katonák. Igen szép ízlésű és valóban fényes volt az illuminatio, az ablakok virágokkal, lampionokkal, transparenttel ékítve, a tengeren minden hajó kivilágítva; a városi sétahely, melybe diadalíven átjutottunk, egészen új modorban látszott díszítve lenni — az utak mentén két sorban magas oszlopokon tűzlángok lobogtak. Visszatérve ismét meglepetés várt: egy gyönyörűen feldíszített és illuminált hajó közeledett a parthoz zeneszóval és a mint kikötött, fáklyahordók mesterséges rendben szálltak ki, fáklyasort lépdelve a zenekar után. Minden darab végeztével sűrű csillaghullás, tűzeső tört elő. Mintegy hetven vendéggel gyönyörködtünk a balkonokról, köztük gróf *Almássy Móríczné* is, ki váltig ismételte, hogy ennyi embert még nem látott *Fiúméban*; pedig a nép nagyrészt az *Örményi*-téren szórakoztatták mindenféle mulatságokkal, hogy a palota körül kisebbedjék a szorongó tömeg, mely nem szűnt meg kiabálni, míg végre férjem köszönő szavakat intézett olaszul; jól tud bánni a néppel és máris megkedvelték.

A tájék, főleg a tenger oly bájoló, hogy szüntelen az ablaknál szeretnék állani, nézni a szép, nagy hajókat, a halászsást, mozgást, életet! De eddig még alig van időm reá. Holnap a *Campagnában* ebédelünk, délután hajózás a tengeren, este soiree *Almássyék*²⁾. Szülőimtől egy szép gyémánt diádé ma érkezett, meg egy kedves kis kutya! Mennyi öröm!

(Szeptember.) Már ismerem a síroccót is. Itt létünk óta támadt ugyan

¹⁾ Örményi Ferencz volt kormányzó.

²⁾ Gróf Almássy Móríc.

többször szélvész, de oly fenséges látványban, mely igaz, hogy inkább borzalmas, mint kies, még nem részesültem! A horizon, *Istria* magas hegyei, szigetek és partok mind sötét fátyolba borulva, a tenger méregzöld és a tajtékzó hullámok a távolból zúgva tolják tornyosuló, fehér habkoronájukat a sziklapart felé. Előttünk a révben nyugvó hajók is félelmetes táncban hánykolódnak le és fel a hullámok vállain, a tapasztalatlan azt hiszi, hogy a vasmacskák lánczairól most és most kell el szakad ni ok! Szobáimat is zaj és zúgás tölti be, — még éjjeli álmomba is a hullámok lármás játéka ringatott. Ah! nekem már nincs mit tartani tőlük! betöltém harminczadik évemet, a fiatalságnak rége van; a vihar ugyan még elérhet, de el nem meríthet többé; eleget éltem, hogy nyugodt lélekkel fogadjam a sors rendeléseit. Különb is szerencsésnek tartom mostani helyzetünket, gyermektelen ségünk ben dolgot és szórakozást ad; férjemet szép hivatala, engem a nagy háztartás foglal el, mi azonban, kivált kezdetben, kellemetlenséggel is jár. Asztalnál rendszeren 16—20-an ülünk; ezenkívül a sok cselédnép, inasok, szakács, kukták, portás, külső személyzet. A bécsiek, főleg nőcselédek, mind betegek, míg a klímát megszokják. A magyar hivatalnokok, mint *Császár* és a *szabolcsi* születésű *fésűs* főfiskális megnevettettek furcsa panaszaikkal az olasz konyha és életmód ellen.

Idegenek, átutazók naponta fordulnak meg és a guberniumot fölkeresik. Hogy mily viszontagságos lehet még errefelé az utazás, mutatja a nemrég történt eset. *Zágrábról* jött egy *Gleigh* nevű, angol lordnak fia, jeles költő, ki mint katona ezredességre vitte, aztán angol különcséggel pap lett, Rewerend *Mr. Gleigh* tizenkét éves fiával egy rossz fuvarost kapott, kinek kocsjára előbb mindenfélét fölraktak és utoljára egy boros asszonyt is, hogy vigye magával *Fiúméba*. A szelíd, türelmes ember ezt megsokalva tiltakozott, — a parasztság erőlteté, sőt az idegent bántalmazni kezdé; ezt látva a fiú pisztolyt sütött el, hogy védelmet hívjon; ellenkezőleg a nép még inkább felbőszült és az angolt véresre verte; míg a szolgabíró helyszínén megjelenve, az utast ugyan előbb kimenté, de mint „spion“, börtönbe kísértette. Valamely tekintélyes kalmár, megszanva őt, az angol consulunkat értesíté, kinek közbenjárására férjem rögtön intézkedett. A károsult a *bécsi* angol követséghez fordult satisfactio iránt, mert *Horvátországban*, és nem magyar földön történt a scandalurn.

(November.) A „*Rajzolatok*“ nevű lap *Honi Hír* alatt hosszú leírásban adja *Fiúméba* érkezésünket és az ünnepélyeket; engem is érdemen felül dicsérrőleg említ a „*Tengeri*“ anonymus. De ugyan ki lehet *Trefort*,¹⁾ ezen franczia nevű, derék, jó magyar, kinek nevét minden új társulatnál és előháladásnál olvassuk? Eddig senki sem ismerte a jeles férfit Minduntalan visszavisszagondolok édes honomra, bár onnét is szomorú hírek szállanak! Mostoha időjárás miatt a gabona földön rohadt, kevés a munkáskéz és elpusztul a szorgalom gyümölcse. Egyetlen nap sem múlik el, hogy ne bánkódnám szegény *Bezerédj* pótolhatatlan veszteségén; igazi jó barátnóm, *Mály*²⁾ tehát a sírban porlad, örökké felejthetetlen marad emléke, mely szivemben csak velem együtt enyészhet el!

Megnyugvásomra szolgál, hogy szüleim a telet *Pesten* fogják tölteni, kivált

¹⁾ *Trefort* Ágoston.

²⁾ *Bezerédj* Amália.

atyám gyengélkedése tekintetéből; hiszen a kis betegség is nagyra tud haladni, korai segítség nélkül; különben is vidékünk télen igen kiürül a szomszédoktól, atyám pedig a nagyvárosban ápolhatja sokféle hasznos összeköttetéseit az országos dolgokban. Együtt örvendek anyámmal a városi szép lakásnak, melyet már ismerek; ő áldott angyali elme, mely mint a méh, mindenütt talál virágra és mézet gyűjt az élet számára! Találna itten virágot eleget. Hátha eljőnnék drága szüleim! *Zichy Feri*¹⁾ ezt *Seregélyesen* hallá említeni, bár valósulna!

Nemrég a triesti L/ggíf-társaság küldöttsége érkezett meg „*Herczeg Metternich** nevű hajón, férjem²⁾ már azért is szívesen fogadta. Az olasz újságokban mindezt dicsérettel leírták. Ugyanezen urak jártak *Pesten is*, állítván, hogy húsz év múlva *Europa* első kereskedő városa lesz; bár úgy lenne, mondta férjem kételkedve! Nemsokára ismét visszatérnek: úgy látszik a magyaros szívesség mindenhol kelendő. Irigyeljük *Fiúmetől* gubernátorát — ezzel búcsúztak udvariasan.

Megismerkedtünk gróf *Draskovics Györggyel*, ki családostól hosszabban nálunk mulatott; beszélte, hogy *Károly* testvére, ki Összes uradalmaikat adminisztrálja, úgynevezett cséplő masinát csináltatott, *Mária-CzellbŐl* hozatva a vasat. Az egész 500 pengő forintba került és naponkint néhány száz mérőt csépel; modelljét meg fogjuk küldeni saját tisztjeinknek.

(1838 január.) Az idevaló theatrum várakozásomat felülmúlva nagyon jó; pénteket kivéve, minden este játszanak; mi többnyire eljárunk; páholyunk mindig tele látogatókkal. Utána még hombre és whist játékot adunk; rendes partnerek gróf *Lichtenberg, B. Postner*, a katonai kommandáns és mások.

Újesztendő táján egészségem megrendült és ámbár megfogadom az orvos tanácsát, ha már szerencsétlenségből rászorulok, mégis az érvágást megtagadtam dr. *Frinaldinak*. Erős természetem majd ismét jóvá tesz mindent. Két utolsó bálunkon részt is vehettem; szépen sikerült ünnepélyek voltak; nagyszámú művelt társaság, sok szép asszony és leány, nagy helyiségek, melyekben a túltömöttség mellett sem lett hőség, kitűnő orkesztrum, világítás és szolgálat és kiváltképen a családi vígság, a tánczoló kedve tüntették ki ezen bálokat; főképpen fiatal elŐtánczosunknak, *Bujánovics Ernő* conci pistának és *Bajzáiknak*³⁾ köszönhettem, kik buzgón segítettek a honőröket csinálni.

Még említett betegségem alatt érkezett atyám ajándékküldeménye, *Byron* drága kiadványban és *Jósika* munkái, ki a legjobb magyar novellaíró, ezenkívül kis zacskó, aranyakkal telve, melyeket a többiekhez tettem, hogy szükségben legyen mihez nyúlni: »Une poire pour la soil' a francia közmondás szeri« Mindezekért kívánnám atyámnak, kit a jó *KrenmiiUer*⁴⁾ hamar kigyógyított, megcsókolni kezeit a vékony ujjak hegyéig, melyekhez hasonlóknak alkotta a Teremtő az én kezeimet, hogy velők én is szőkébb asszonyi körömben áldásosán működjem. De visszatérve *Byron* költeményeire, a szépségek virágkertje ez, melyben andalogva örülnünk kell, hogy a természet oly gazdag változatos elbájoló és hogy a költészetnek sikerült híven a természet nyomain haladni,

1) gróf *Zichy Ferenci*, korm. gyakornok, később nagykövet.

2) Mint a „*Staatsrathr* jegyzője, éveken át a kormány bizalmasa volt.

3) Korm. gyakornok.

4) Dr. *Krenmüller* megyei főorvos, később *Tormav*.

sőt néha az ideálban felül is múlnia! Hiszen az embert minden teremtmény felett éppen az örök szépnek víziója és felismerése helyezi oly magasra és hirdeti isteni eredetét — mert lelkünk kétségkívül istentől származó és ha küldetése betelt: hozzá visszazáll. Igen, én hiszek az Örök életben; óh mily elviselhetetlen lenne a földön, szereltjeinktől elválasztva élni, ha nem intene a remény a bizonyosság a túlvilágon velük egyesülhetni.

(Márczius.) Bár elérkeznék már a nyár, mely szülőim látogatását hozza a villába. Mily bájos és gyönyörű ezen lak, azt le nem írhatom; minden bokor és fa kifakadt; mandula-, barack- és meggyfák virágoznak, bámulom a természet százféle színeit, alatta a tenger játékát. A vidék, az emberek, a nyelv, melyet körülöttem beszélnek, minden nyájas és tetszetős; gyakran kell ugyan a szenvedéseket is enyhítenünk, tehetünk sok jót ezen néppel, mely oly meleg-szívű, mintha magyar vére volna; ők is szeretetet és bizodalmt mutatnak irántunk. Pedig az elmúlt első esztendő csak próba volt, míg hozzászokhattunk az idegen viszonyokhoz. Téltre a palota belsejét is át kell formálni, mert a hideg ellen nincs védelme: a bútorokat, tükröket, szőnyeget is ki fogjuk egészíteni *Triesztből*.

(Április.) Ó Felsegek a király és a királyné, *Majláthné* értesítése szerint szándékoznak *Fiúmet* meglátogatni. A király nevenapját 19-én díszesen megünnepeltük; volt nagy ebéd, utána koncert, sok fényes toilette. Minket még azon meglepetés is ért, hogy kikötőnkben a *Konstantinápoly* számára épült nagy hajók közül egy „dreimaszter“ uram nevére „-Governatore Paulo Kiss“ kereszteltek és mellszobrát a hajó élére helyezték. Büszke, derék egy hajó! Szintén ilyen nagyságú «brígantin“, *Ida*, az én kedvemre már is készülöben volt, midőn tulajdonosa megtudta egyetlen fia vesztét a *Fekete Tengeren*; *Ida* az ő kapitányságára volt szánva, de az elkeseredett atya most látni sem akarja. Nem tudom mi lesz majd szegény druszám sorsa és szerencsésen fog-e egykor haladni a hullámok között?

A *Pestet* ért gyászos eseményekre¹⁾ mindenkinek szíve összeszorul; nagy csapás ez az egész hazára, mert hiszen a főváros a honnak anyja, mint embernek a fej, pedig a szép ábrázat a testnek főkéssége. Kis városunkban hamarjában több ezer forintot gyűjtöttek a kalmárok, áldoztak a nagy urak is. *Báró Wlassichj* ezen derék aggastyán mondá nekem, hogy a harminczas évek az emberiségre csak fájdalmat hoztak. Mennyi vér folyt *Lengyelországban*, győzött a hamis *Lajos Fülöp* király, szenvedtek szegény olaszok, a kolera is egyre pusztít *Európában* és általában hol található most a mi világrészünkben megelégedés a népek közt? Bár az epigonok boldogabbak lehetnének!

Nemrégén előkelő horvát urak jöttek *Zágrábból* az opera kedvéért; férjemnek feltűnően hódoltak, nem tudjuk mit érezhetnek vagy gondolnak a horvátok? Férjem szintén készül *Zágrábba Hantik* püspök köszöntésére.

Jelenleg *Fiúméban* a *Villa Ciotta*. a legkedveltebb hely; temérdek idegen és városi vendég látogatja ezen nyári lakunkat, mely valódi *Armida-Wgeá*. A babér- és citromfák közt múlt éjjel is 18° melegben nagy társaság mulatott

Érdekes ismeretséget jegyzek fel. Ez gróf *Eger Kariatidából*, egy igen

¹⁾ Árvíz.

²⁾ Báró *Vlasiis Ferenci* volt horvát bán, allb.

gazdag ember és a sorsnak minden tekintetben kedveltje, ki liarmincz éves korában elvett egy nem szép öreg kisasszonyt, *Fodron* comtesset, nagyanyjának szegénysorsú társalgónőjét; ők maguk *kerülték* egymást, vagy legalább házasságukat; *Eger* hosszú útra kelt más asszonyt keresni, de nem találva, mégis csak összekerültek. Egyetlen barátja, báró *Jellasich*¹⁾ ki mesés szeretettel van iránta és szereti mint az ó-regében *Orest Pyladest*; ő, miután elkövetett mindent a frigy ellen, most mégis — együtt él velök... *jellasich* egy fiatal, szolgálatban levő délezeg kapitány és ha nincs szabadságon, gr. *Eger-As* hónapokat töltenek magányos, elhagyatott stációjában; onnét távozva, együtt járják be a világot. *Eger* a zongorán oly művész, hogy *Thatberg* nékem nem tetszett annyira és igen jól énekel is; felesége remek a festésben, minden tájéket, természet után vesz le nagy mesterséggel. *Zágrábba* sietve, csak egy napot szántak *Fiaménak* és egész héten át velünk maradtak, egy ritka tüne-mény emlékével távozván, reményiem nem Örökre. Csodálatos ez a hármas szeretet...

Még bankódtunk a veszteségen, midőn egy kis ezédulát kapok e sorokkal: „ leh hátte Dich gerne pcrsönlich bcsucht, denn ich habé den Auftrag von dér Königin Dir und Paul zu sagen, dass sie Euch sehr zn keimen wünscht, alléin Ihr wohnt jetzt weit in dér Campagna...“ E sorokat gróf *Montbellné* írta, ki mint gróf *Sigray*-leány férjemnek rokona, *Montbell Izidor* pedig udvar-mestere *Angouléme* hercegnének, a guillotinirozott *XVI. Lajos* és *Mária Antoinette* leányának, kit a legitimisták „királynének“ hívnak, mert a dúc *d'Angouléme* volna *Lajos Fillöp* helyett a rendes király. Velük volt még a kis *Bordeaaxi*'j herceg és „*Madmoiselle*“ *Louise d'Artoisj*) ennek testvérnénje. Hat személy kísérettel *Palából Görtz* felé visszautazván, *Fiamében* horgonyt vetettek.

Mivel tehát a „királyné!“, ki a *Montbell*-rokonság miatt is mutatta e részvétet irántunk, magához kéretett, gálába Öltözve a hajóra szálltunk és két óra hosszáan ezen összeomlott, rombadőlt, de historikus nevezetességű személyiségekkel társalogtunk. A *Princesse* egy naiv, beszédes leányka, mint mondá, csak azért óhajtott volna még egy nappal tovább maradni, hogy engem magyar kosztümben is láthasson. Ha merném bevallani az igazat, — liát minden kegyességük és részvétre hívó nagy sorsuk mellett is hidegen hagyott ezen ritka találkozás; ámbátor az övéké a legitimitás, -- de az intellige. 'a a másik párton van... Mégis átérezve a mártyr királyi szülők fátumát, lelkünkben elborultál! tértünk haza.

A volt kormányzó, kedves barátunk, *Örményi* váratlanul *Fiutnébe* érkezett; férjem a városból csak néhány órával elébb tudatta, hogy *Örményi* tized-magával a villába jönne dinére: estére pedig négyszáz személyt invitáltunk, kik mind sietve jelentek meg és az illuminált kertben zeneszónál mulattak. A nép is odatódult nézésére, még a kertbe is beléptek; de dicséretökre szóljon, hogy semmiben kár nem esett; ilyen az olasz, ha szegény is! A populáris *Örményit* mindannyian kitüntettük. O azért hagyta el az állását, mert saját vagyonával nem győzte, A mit a kormány ad, abból alig telik a cselédségre; férjem minden jövedelme felmegy a pompára; és mennyibe kerül nekem is

1) Utóbb gróf *Jellasich* h orv át bán.

2) *Chambord* gróf trónpretendens.

3) Utóbb *Formai* hercegné.

a representáció, a sok ajándékok, jótétemény! Talán majd idővel Ő Felsege ezt kegyesen belátja.

Férjem *Zengbe* utazott több hivatal beli urakkal, meglátogatja a püspököt és a *Littorale* még nem ismert részeit; egyszersmind némely ügyeket elintéz. Előbb még *Kjissevicz* tábornok katonai revue-t tartván férjemnek, — ő oly veszedelmesen esett le a lóról, hogy a bajt csak véletlen szerencséből kerülte ki. Akárhányszor én is részt veszek szürkénen a cavallcadokban, mert ezt jó szemmel nézik — de még accident nem történt, habár hegyes-köves utakon lovagiunk. Paripám neve „Hangya¹⁾”: jó magyar név.

Megjött a szász király, ki *Hartenstein* gróf czímen botanizált *Istriában* és *Dalmáciábarr*, nagyon tanult fejedelem, igazi tudós.¹⁾ Férjem kénytelen őt sokfelé kísérni; incognito utazván, nincsenek bemutatások, különben most a saison sem városi életre való.

A *Tengeliczhez* közel fekvő *Sz.-Lőrinczről* származó fiatal doktor *Balassa. János,*¹⁾ nekünk dedikálta első munkáját, hálából, hogy *Bécsben* támogattuk; ezután minden évben fog honoráriumot kapni, hogy alkalmá legyen *Bécsben* továbbra is tapasztalni, mert ezen derék, talentumos ifjú a mi földiák.

(Aug.) A sebesen repülő vészír, tudom, majd elterjeszti városunk ijedését. 9-én (csütörtökön), számos vendégeinkkel épen ebédről felkelvén, két úr földindulást érzett; mi többiek, tizenöten a beszéd eleven folyamában semmit sem vettünk észre. De ezen éjjel nagy dörgés közt megindult a föld; ekkor minden ember a városban felébredt, a bútorok mozogtak, ablakok zörrentek, feljajdultak az állatok és a lakosság az ágyakból egyenesen az útezára szaladt

A következő pénteki nap örökké emlékezetes marad *Fiaméra*. Már reggel hallatszott több, kimondhatatlan, irtózatos dübörgés a föld öléből! este nyolezkor nagyon megrendült a föld, a megrepedt falakról minden lehullott, megcsön-dültek a harangok, téglák, kődarabok estek le. A nép kezdett kétségbeesni, papot kerestek és a híres, csodatevő *S. Vító-i* Kereszt templomába tódult. A pap ottan reszketve azt jirédikálta, hogy már a kolera égi ostor vala, - de csak most fogja Isten vétkeinkért a legiszonyúbb büntetést küldeni; szegény lakosaink e vigasztalásra egyre sírtak, jajgattak. 9 óra tájt megint oly szörnyű dörgés és földindulás jött, hogy a templom falai is mozogtak, mire pap és nép a szabadba rohantak. Nemcsak kémények és tetők dültek be, de az ijedtség által is sok szerencsétlenség történt, mert betegek és gyermekágyas asszonyok kitántorogtak ágyaikból, éjjelre nem maradt senki fedél alatt. Már az apácák is készek valának a klastroinot elhagyni, sírás és imádkozás tölté be az utcákat. Férjem legkevésbé sem látszott megilletődve lenni, járkált a nép között és csillapító. Később együtt kikocsizván mindenfelé vigasztalni, midőn visszatértünk, egyedül kiültem a kertbe kedves helyemre, mely alacsony falról a tengerre néz. Mindeddig tulajdonképpen nem vettem föl a dolgot, nincsen félő természetem, a mi lovaglásaimból is ösmeretes itten; de most egyszerre a pad alattam megmozdult, rettenetes, örökre felejthetetlen mozgás, ropogás és a kőpad a mélységbe rogni akart: rémülten rohantam a palotának, kis kutyám félj aj dül tan utánam, többi kutyák is mind ugatni kezdtek, a

¹⁾ *Dante* németre' fordítója,

²⁾ Híressé lett orvos-tanár.

cselédség elem szaladt és az épülethez érve, minden ingott rajta! most már bennem is meghűlt a vér, de utána hőség és fejfájás jött: ezt érezték mindnyájan.

Férjem ismét éjfélig a városban rendelkezett, már előbb jöttek sokan gyermekeikkel, hogy közelünkben tölthessék az éjszakát, mi szívesen megengedtük. *Tosoni* úr *Bezerédj Pista* ismerőse, menekülésben két hónapos csecsemő fiát köpönyege alatt rejtve, a gyermek belehalt. Szegényeknek egyetlen gyermekök. *Buccariban* is egy asszony. ijedtében szörnyet halt, ottan házak is omlottak Össze; a mi villánk meg sem rendült, mert sitiklán áll, hanem a palota a tenger mellett jól megsínlette. Szeretném tudni, hogy *Magyarországban* is érezték-e a földindulást, mely inkább délnek terjedt. A város üresnek látszik, vannak, kik még hajókon laknak félelmükben. Vasárnap én már egészen derülten ébredtem, kitörölvén elmémből a sötét benyomásokat és hogy a szokott életmód újrakezdése iránt jó példát adjunk, megtartottuk rendes társasnapunkat, még táncoltunk is — ámbár legtöbben elmaradtak. Soká tartott, míg minden lecsöndesült, mert a különben oly nemeslelkű olasz nép az életet túlságosan becsüli, a mi valódi kútforrása lealacsonyodásának; másként az első nép lenne a világon: hiszen megvan benne minden tehetség. A bátor egyszer hal, a ki fél, ezer halált szenved.

(Okt.) Férjem tíz napot *Velenczében* töltött, örvendvén, hogy Ő Felségének személyesen hódolhatott és annyi jóakaróját *Becsből* üdvözelhette; úgy tetszett neki, hogy az „*Amalienhof*“-ban ¹⁾ van. Az ünnepeket nagyszerűeknek mondja.

Nemsokára beköltözünk a városba, mert a távol magas hegyek már hóba borulnak. Örülök ismét kék kabinetemben kedveseim arczképei és emléktárgyai között ülhetni, nyájas szoba ez, nem oly nagy és rideg, mint a többi terem; ablakomból letekintve, a tengert látom alatta,

Bécsből gr. *Braida* és br. *Baldacci* látogattak meg: utóbbi most másképen beszél, mint *Metternich* szolgálatában — 57 évi tapasztalás kellett, — így mondá — míg szemeim kinyíltak. Egy más kedves látogató br. *Splényi József* volt, kit mint, fiatal leány már megszerettem, mivel atyámat határtalanul tiszteli és becsüli Ő hozta hírét, hogy *Festetich Leó* eladta a *kajmádi* uradalmát drága pér m *Altnássy Manónak*; bár szegény *Leó* gróf fölhasználva szerencsését, megtakarítaná a pénzt! Ah a pénz igazi dámon!

Elhatároztuk májusban *Becsbe* utazni, ha az országgyűlés megnyílik, még előbb is, mert férjem mindjárt elfoglalni kívánja helyét a főrendek közt; *Becsben* néhány hetet töltenénk sok régi ismerősünk közt, azután *Pozsonyban* az új lakást berendezve, én *Ischlbe* mennék *Linzig* hajón, onnét pedig már vasút vezet Mint a gyermek, örülök évek múlva hazámat viszontlátni és a kedves *Tengeliczet* szeretett lakóival. Csak arra nem szabad gondolnom, hogy *Málymat* nem láthatom többé *Hidján*. *Sztankovánszky Imrénél* is nagy betegnek mondják. Isten őrizze őt. Elgondolva *Imrére* és *Pistára*: mennél tovább haladok az életben, annál jobban érzem ezen ritka nemeslelkű két férfiú valódi becsét.

Alig várhatom, hogy *Pesten* a magyar theatrumot láthassam — mekkora

¹⁾ A bécsi császári Suzg'-nak egy szárnya.

haladás ez! Szülőim már eljárnak oda rendesen. Félek azonban, hogy hosszú távollétemben az édesanyai nyelvből sokat elfeledtem; óhajtom is megszerezni azt a munkát, mit a T. T. a „Magyar helyesírás oktatására“ kiadott.

Érdeemes följegyezni egy kiváló ismeretséget, melyet mostanában kötöttünk. *Gróf San-Fermó* egy nemes aggastyán évekig élt szoros barátságban *Napoleon* császárral; Ő volt később *Eugen* olasz viczekirály adjutánsa és mindig híve maradt; jelen volt *Malmaisonban* *Josefine* császárné halálánál és neki jutott a szomorú szerencse az elhunytak szeméit örökre bekötni. Most *Parma* mellett jószágán él „cultivant les arts et les sciences“. Velence Ős aristokráciájától származik és jelenben is a bájos velencei szókiejtést használja. Hazájában híres a matematikai tudományáról; a *milánói* vasutat ő tanácsolá és most a *Triesti Társaság* nevében vizsgálja a vidéket *Sziszek* és *Károlyváros* között. Tőle sokat tanultam, följegyezve azt is, mit a Nagy Napóleonnól elmesélt¹⁾ Még nálunk tartózkodott, mikor egy estén jelentették, hogy égő meteor tűnt fel az égen. Kisietve a balconra, láttuk is, nem is ... *San-Fermo* kételkedett és a képzelődés hatását az emberre érdekesen fejtegeté. Aztán előadott¹⁾ bámulatos dolgokat asztronómiáról és metaph isi káról, enyészetről és öiökéletről , .. Búcsút véve, így szólt hozzám nemzeti hevességével: „Eccellenza! a rivedersi — ma in l'altro modul·

¹⁾ A napló visszatér reá.

1839-1841.

Pozsony, Felérkezvén a diétára, megint egy új házberendezés gondjai bántanak; mindig csak a nagy világ számára vesződni, pazarolni, a csöndes,, szűk élet nyugalma helyett! De ezt már így parancsolja helyheztesünk. Mindjárt az első napokban férjem deputatiót vezetett Ő Felsége elé, fiumei notabilitásokat; engem azalatt *Majláthné* ő excellenciája a császárnéhoz bocsátott, ezen szent kinézésű és életű dámához, ki oly magas, karcsú, halovány és bánatos, mint a fehér lilium; ajkán szépen hangzik az olasz szó, mert anyai nyelvén¹⁾ konversált, nyájasan mondván, hogy: mint „Consorte deli goveniatore¹⁾ csak indok olaszul is! Én magyaros díszruhát viseltem, ez most így kívánatos az audiencián. Míg este férjem udvari dinére volt hivatalos, nálam a derék *Gervay*¹⁾ ebédelt, kinek, hogy a kormánykörökben is megtudják az igazat, elpanaszoltam őszintén a *Tolnában* történeteket, mikről ő hivatalból pers?e másképpen lett informálva.

Milyen \ ntozás néhány rövid hónapok alatt; ez a szép vármegye, mely fáklyaként előre világított példájával, most egyszerre hátrafelé halad! A közrend templomában, a megyeházában vér folyt. . . a liberálisok meglátták, hogy az ellenpárt emberei, miután egyszer már voksoltak, leereszkedvén a főispáni lakás ablakaiból, másodszer is betolakodtak voksolni; még így sem lett bizonyos a majoritásuk; de a főispán gyenge embernek bizonyult, a feldühödött és megcsalt nemesek megrohanták a vármegyházát, az ellenszegülőket padlásra szorították, sessió helyett véres csata lett, sok megsérülésről, sőt emberhalálról is szól a hír! Tehát *Tolna* most egyszerre meg akarja akasztani előhaladását és szégyent vetni múltjára? Azt várjuk, hogy az elnyomott, kétségbeesett szegény, erővel keresse a jussát? Én határolt asszonyt értelemmel is világosan látom, hogy nem csupán a századunkhoz szabott philantrop-érzés, hanem az ész is tanácsolja a nemesnek, hogy, mint *Bezerédj* mondja, jobbágyának concessiókat tegyen. Hiába erősítik, hogy pénzen megvásárolt, megrészegített emberek cselekedete. De hát a vezérek, p. o. *Feszteflcs* grófok nem-e az első urak közül valók? Talán igaz, hogy bosszút állni akartak tíz év előtt elvesztett uralkodásukért. De ilyen fordulást a józan elme nem várhatott és a csalódás, akárrint okoskodjunk ki magyarázására: fáj az embernek mindig!

Ezen mostani országgyűlésen sok az új ábrázat, alig van huszonöt követ,

¹⁾ Mária Anna savuya-i királyleány.

²⁾ Status cotisiliarus

a ki már előbb itt vala; többnyire igen fiatal emberek jöttek helyükbe. Voltam több kerületi ülésben és hallám édes vármegyémet voksolásra felszól íttatni; csak némaság felelt — azután tovább mentek — mintha nem is számítana többé *Tolna vármegye!* Általában a diétában megint sok keserűség jött mindkét részről. Férjem miatta oly rosszkedvű, hogy már ismét szabadulni szeretne, pedig milyen örömmel indult útnak *finnéből!* Nekem szerencsésebb természetet adott az Isten, kevés örömmel is beérem, mindig a jobbat remélem, mert reménység a szív tápláléka! Hiszen itteni életünk sokkal kényelmesebb, mint lent; igaz a sok hódolás, bókolás nem illet meg, de a helyett a hon legdicsebb hazafiai közt és velők barátságos viszonyban élni, ez irigylendő állapot. Dicsekedhetem, hogy házunkat meg is szerették; névnapomra gyönyörű szerenáddal leptek meg, a város legjobb muzsikusaiból; egy öreg pozsonyi monda, hogy még senkit ennyire ki nem tüntettek; --- nagyon szeretem és pártolom a zenélést — csak ennek köszönhettem a szép szerenádót! De a kedves *fiumei* lakosság is selyemre nyomtatott ódákkal gratulált!

Tolnában majd talán megtisztulnak a viszonyok, mert a kormány kiküldte gróf I4ψ *Ábrahámot*, kir. commiszáriusnak; sokféle róla a gondolkozás; mi úgy ismerjük, mint magyar szívű embert, habár!.. . . Majd el fog válni. Útjában lekiséri őt fia, gróf *Károly*, ki igen kedves ifjú, melegen ajánlom barátainknak levélben, melyet maga visz; *Augusz*, ki *Szegzárdon* lakik, legtöbbet tehet érte, ő viszont apjánál közben járhat, nehogy felbujfogatva, bajt csináljon. Már azt a hírt költik, hogy a jobbagység és a papok föl lázadtak. Talán azért rendeltek *Vay* mellé katonaságot? De ki kényszerűe nemeseinket a kétségbeesett védelmezésre? A gonosz *Jírsútvos*-párt, mert a mi részünkről bizony tisztán állanak.

Társaságunk már egészen egybeolvadott, mind jól ismerjük és szeretjük egymást, minden este van összejövetel éjfélig, az olasz opera is elég jó, de legszebbek a concertek. A pénteki nap ájtatosságra van száma, mert a nagy *Albach* prédikál és ilyenkor senki sem bátorkodnék elmaradni. A kik *Esterházy Rosine* nagy bálján mulattunk, másnap már egy óraker mind a templomban találkozánk, mert, habár üléseink meg vannak jelölve, mégis sokkal korábban kell menni, hogy átbocsássonak. Mintha csak egy szalonban gyülekeznénk, oly fényes a publikum. De amint az apostol, — mert szent ember ő — megjelenik, egyszerre némaság lesz, mindenki ájtatosan lesi szent szavait és bensőjében megjavulva, erősödve, vigasztalódva hagyja el Isten hajlékát. Jótétemény a bűnös embernek az ilyen bátor, igazmondó, de bocsánatot és vigasztalást is nyújtó ajiostoli férfiú.

A *Tolnából* most érkező hírek alig hihetők és az országgyűlésen másról nem is beszélnek. A kir. co mm iszár ius úgy viseli magát, mint egy tyraianus. A megyegyűlésen felütve fejére kalpagját, így szólt: „Én, a király helyében!“ Üldözik és bottal vallatják az ártatlan embereket ha „*Kubinszky*“-pártból valók. A vizsgáíást olyanokra bízzák, a kik legbűnösebbek. *D . . . y* bosszút állni kívánt a *Perczel*-testvéreken, *Móriczot* hivatalától felfüggesztették és midőn ezért *Hőgyészen* kérdőre vonta gróf *Kzy*-t „ő Felsége“ (!) így felelt: „vagy magam hatalmából, vagy felsőbb parancsolatra suspendáltam, az mindegy lehet az úrnak, csak felségsértési vád ne legyen belőle!¹⁾ Különben a *K B.* elutazott

¹⁾ Lett az is.

mindjárt *Miklósvarra*, mert *Hügyészén* egy esküdt, kit befogtak és fenyegettek, ijedtében meghalt, valamint a gyanúsított városbíró is! Egy *Döme Dániel* nevű nemest pedig, kire ráfogták, hogy ő ütötte volna agyon *Keserít Pétert*, mivel nem tudott maga mellett „pecsovics“ tanúkat állítani, nemes ember létere, lánczra verve kísérték börtönre és kimondotta reá a *K. B.* a halálos ítéletet e szavakkal: Fejért, fejet kívánok! Ezen esetek elterjedése egészen fel háborgatja itten a szenvedélyeket; készülnek megtámadni a kormányt; de hogyan is tűrheti az ilyen állapotokat egy gróf *Majláth*, a nagyeszű kancellár, vagy *Majláth György*, a lelkes országbíró, ki saját megyéjében oly igazságos volt E napokban *B. Prónay Gábor* enyelgett az ülésben egy háta mögött ülővel: „Hallottad-e barátom — kérdi az — hogy a pecsovicsok lözy-nak díszkardot szánnak?..¹

Hallottam — feleli *Prónay* — és mindjárt ajánlom ezt a felírást: „Pro: *Infidel*: Patro Egy követ, ki mellette ült, közbe akart szólam, de *Prónay* hirtelen hozzáfordult: „Kivel akar beszélni, ki kérdezte az urat?“ -- „Én az ilyen beszédet nem hallgathatom“ --- monda az illető. „Én pedig az urat nem hallgathatom“ ripostirozott *Prónay*. Főispánja szemrehányására, hogy ezen megszegyenítést eltűri, egykedvűen mondá: „Ha satis factiót keresnek, az egész diétával kellene verekednem“. Az iránt *Esterházy K* megnyugtatta férjemet, hogy a mi kedveseink nincsenek ezen szomorú ügyben bonyolítva, de mégis fájlalni fogják, hogy ilyen szörnyű ítéletektől a szabadság veszít és katonasággal erősítik az ellenpártot, mely úgy is győzött! *Semseyne* is írta nekem, hogy az ő testvére, két unokabátyja és még húszán actio alatt vannak *Zemplénben Tajnay*, ki múlt héten meghalt, most már Isten előtt áll, ottan feleljen tetteiről... De miért is ári ják a csalfa hazafiak kormányunkat, mely — bár sokan nem hiszik -- csak javunkat akarja.

Liszt Ferencz megjelenése *Pozsonyban* igen nagy mozgást hozott a társaságba, engem már ismert *Fiúméből*, hol egy kicsiny, pár tactusból álló darabot írt emlékül számomra: 1) minden matinéén és soireén, midőn játszó, résztvevők. Ő nagy művész, talán zenei bűvész, -- a hon méltó büszkesége, Az öreg gróf *Esterházy Kázmérné* tiszteletére egy mulatságot adott, mely csupa hölgyekből állott és hol Her mine²⁾ fő h erez eg asszony is, ki egyéb mulatságban gyöngeség miatt részt nem vesz, mindnyájunkat megörvendeztetett. Onnét gróf *Széchenyinéhez* mentünk *Lisztnek* átadni a billikomot, mely tiszta aranyból van készítve?) *Széchenyi István* sajátkezű levélkében⁴⁾ hitt meg engem, ezt írván: „Heute Abend gégén 9 wird dem Liszt dér Becher bei meiner Frau übergeben. Bitté gewiss zu kommen“. A billikomot, melyre neveink, tizenkét adományozó hölgy neve be van vésve, meghatottan fogadta el *Liszt*, mondván: „hogy e pohárból csak nectárt inni méltó, — azért is ő más itallal soha nem fogja profanáim e drága kincset“. Tiszteletére *Batthyány Lajosnál* tartott nagy tán ez vigalom után hagyta el e fénycsillag városunkat.

Közeledvén a lármás, improductiv diéta vége, nemsokára megint a *Tengermelléken* leszünk; sokan ígérkeznek oda, kikkel szives barátságot kötöttünk *Lányai Qáborék*, *Vay*, *Teleki* családok, *Tihanyi j Rhédey Biri* és régi jóakaróink

1) Fennmaradt.

2) József nádor korún elhalt leány:).

3) Most a *Nemzeti Múzeumban*.

4) Megőrizve.

5) *Tihanyi Tamás tolnai* főispán fia.

Bécsből. De a majd ne ni egy heti utazástól félnek, mely valóban fáradságos, még egy olyan kis-szoba forma hintóbán is, mint a miénk, mely a postamesterek ijedsége a relais-k váltásánál; gyakran is fordulnak elő kellemtelen vagy komikus megakadások.

Előbb még lesietek *Tolnára Lilla'* gyermekkori barátilem lakodal-mára és elbúcsúzni három-négy esztendőre kedveseimtől. Hozzászokva megint az édes honi levegőhöz, nem Örömet megyek vissza: a hosszú elválástól borzadok, balsejtelmek is bántanak, rossz babonák, jövendőmondások: ---- ám ezekre nem adok. -- Tehát csak legyen úgy, ahogy sorsom akarja — „sara quel, que sara“.

¹⁾ B. (*ierliczy Vítlizene*).

1844.

Három esztendő t élve megint az olaszok közt, jól esett a hazajövetel; térjem arra szánta távozását *Fiúméből*, hogy jószágait vizsgálja és a diátára menjen, én pedig szülőimnél maradtam, kik életük nagy részét úgylis egyetlen gyermekük nélkül töltik el. Milyen édes pihenés volt ez: a fakadó nyár balzsamos atmoszférájában, melegen dobogó szívek, jó és okos emberek közt, habár csak rövid hetekig időzhetni! Társasági viszonyok, politika, Httერთრა, külföldi történetek, megyei dolgok, mind szóban forognak és egoizmus vagy pártosság nélkül lesznek megélve. E nemes körben ismeretlen a harag és irigység. *Báró Louis*) szenvedélyesen űzi a kertészséget, némely virágok leírásáról, mint *Pelargonium* és *Georgina*, egész köteteket hozott *Franciaországból*; méheket és fácánokat tenyészt, olyan ez a Tengelicz, mint egy nyájas oázis.

De már július elején tovább siettem, orvosi rendelésre, fürdőket venni *Bádenban*, ott találva *Clára*~) tántomat *Makival*, *Inkey Jozefa* ángyomat és *Bésán* generálisát gyermekeivel. Nemsokára atyám itt egészen váratlanul, meglátogatott, *Be'csben* lévén dolga, hova *Wilhelm* cousinom szokta felkísérni, ki ezen nagy városban gyermekségéből mindent oly jól ismer. Közdologban fáradtak ide, az országos gazdasági egyesület érdekében, hogy gróf *Károlyi György*(*gyeP*) olcsó kölcsönpenzt szerezzenek, mely capitális segítségével lassankint fölbreszteni lehetne a haszonhajtó industriát. A legnagyobb bankárnál próbálkoztak először, kitől, mióta annyi jószágokat vásárolt *Magyarországon*, megvárhata az ország némely hazafiságot, bár ha számításból is! De atyám érzékenyen panaszold, hogy fölhagyott azon utópiával, *Ausztriában* segítséget nyerni a honi állapotoknak. Megcsalódtunk *Sínában*, mi rajtam könnyen meg-esik, mert bármennyire is haladtam észszel az emberismerésben, — szívem mégis csak fölszínes benyomások szerint ítél, jóban rosszban egyaránt! *Sina* másnap maga eljött a hotelba, invitációval ebédre, azonban sem *Károlyi*, sem atyám nem fogadták el. — Mivel már későn lett *Badenba* visszatérnem, az estét atyámmal kívántam tölteni, kinek hirtelen bágyadtsága föltűnt és megijesztett. Régi házi orvosunkat hivatva, ő megnyugtatott és a látogatásra érkezett gróf *Baptistes Wilhelm* társaságában mulattatuk a patientst. — *Wilhelm*

1) *B. Serpes*, francia royalista emigráns, ki negyven évig élt *Tetigeliczen*, mint vendég.

2) *Báró fiésdané*.

3) Egyesületi elnök.

4) Gróf *Fuchs*,

bátyám ifjúkoráról mesélt a *Teresianumból*, hol leginkább a magyar ifjaknak kedveztek, a csehek és németek pedig irigyelték fényes magyar ruhájukat, melyen annyi arany zsinór volt, hogy 1000 váltó forintba került; továbbá minden magyar növendék a *báttaszéki* uradalom terméséből naponként egy meszely bort kapott asztalára, melyet a „kameradok“ drágán megvásároltak, vagy arany és ezüst schmukkal becsérték, Minden esztendőben néhányszor, szülői iránti barátságból *Apponyi György*¹⁾ kikérte magához belvárosi palotájába, nagy üveges hintót küldvén érte, melynek hátulsó bakján parádés huszár kapaszkodott. Ilyen volt akkor még a magyar vendégszeretet! Mikora francia invázió berukkolt *Bécsbe* a *Favorita lineán*, az igazgatóság elsötétített minden ablakot, hogy az ifjúságnak ne lehessen alkalmat ezen ellenséges látványban; ők azonban Örömben ujjongtak és lesték a dobpergést, maguk sem tudva, miért? Miután azonban a hódító ezen „nemes akadémiát“ díszőrséggel kitüntette, ismét szabad lett a *Teresianisiáknak* folytatni rendes kirándulásait *Schönbrunnba*, hol láthatták *Napóleont* a nyílt lépcsőterraszon állva, revuet tartani, zöldfrakkos uniformisban, egyik karját melléhez szorítva, fején a háromszögletű alacsony fekete kalap, éppen úgy, mint a világszerte ismert képeken! Nem sok évek múlva pedig ugyancsak itt nézhették, a mint *Mária Lujza* császárné lóra ülve, emelkedésében lábát gróf *Neipperg*²⁾ tenyerébe illeszté

Bátyám még a *bécsi* congressusra is vissza emlékezett, melynek festiválásaira, mint segéd-page schlepp-hordásra ki lett rendelve. Gróf *Baptist* még régibb dolgokat hozott föl. Neki özanyja volt *Fuchs* grófné, *Mária-Terézia* hírneves nevelőnéje és udvarmesternéje, kit a császárné „*meine Fiichsin*“¹¹ -nek titulált és meghagyta, hogy melléje legyen temetve; az egyetlen halott a kapuczinus-kriptában, ki nem a dinasztiaiból való.

Szegény atyám, mindazt, mit én itt följegyeztem, szótlánul hallgatá és korán ágyba kívánkozva, erőltetett, hogy színházba menjünk és nem akartuk ellenkezéssel ingerelni. Épen *Nestroy* játszott és tízévi bécsi életem után újra tapasztalhattam, hogy az izgatott kebelre milyen gyógyító hatással bír a „*Wiener Gemüthlichkeit*“, mely úgy terjed, mint egy contagium az együttlevők közt, ártatlan, naiv humorával nem sebez és mégis az életbölcse ség komoly magvát rejt magában. Az emberi vígság ezen tiszta formáját én sehol a világon többé föl nem találtam! De uralkodóinknak is van részük ezen bécsi kedélyesség megteremtésében; a nagy császárné volt az első a leereszkedésben alattvalóihoz, követte két fia, méginkább unokája *Ferencz* császár és mostani áldott szívű urunk is, egyetlen családot akarván képezni népeikkel: együtt szenvedni, együtt örvendeni!

Reggel mindjárt siettem a „*Kaiserin von Oesterreich*“ fogadóba; atyám jobban volt; hozzá jött szintén az egyesület miatt megérkezett *Andrássy*³⁾ és most *Siametz-Mayer* bankházhoz szándékoztak fordulni, *Sinának* riválisához. Lelkem atyám tölem előbb még meghatottan búcsúzott, hazautazván *Pozsony* felé, találkozott az országgyűlésen tartózkodó férjével, kit ottan tartott az elmérgesedett religio-kérdés intézése, mely által egy túlbuzgó püspök meg-

¹⁾ *Apponyi György* gróf, a későbbi udvari kancellár atyja.

²⁾ Herezeg *Moutmnovo* család alapítója.

³⁾ Gróf *Andrássy György* másodelnök.

zavara a vallási békességet.¹⁾ Ez július végére esett és én *Badenben* folytattam a kúrát, egyre jó leveleket kapva a betegről.

Augusztus 5-én megint *Bécsbe* mentem, *Bésán Fanni* lakásán szállva cselédséggel együtt, mert 6-án audienciára rendelt *Carolina-Augusztá* császárné. Már korán reggel nehéz léptek hallatára ébredtem; aggodás szállt meg, hogy nem-e sürgetős hírt hoznak; kopogtak és férjem hangja szólalt meg, ki belépve, zavartnak mutatkozott. Én tréfálkozni akartam hajnali látogatásán, de ajkam elnémult, a mint férjem elmondá, hogy *Pozsonyban* staffétát kapott *Pestről*, atyám állapota rosszabbra fordult, *Dr. Havas* kívánja odautazásomat . . . Oh szörnyű perez, életem gyászos pontja! Rövid tanácskozás után elhatároztuk még azon éjjel útnak indulni, de engedtem férjem véleményének az audiencia elvégzése iránt, még ehhez néhány órám lévén és délben ki hajtottam *Schönbrunnba*, hol az anyacsászárné mostan tartózkodott.

A nagy kastély csendesnek tetszett, a kapuőrségen kikérdezték előbb az inast, engedelmet intettek a feljáráshoz; a bolthajtásos vesztibülben gárdák állottak és a portás a palota balparterre-szárnyába kísért, hol néhány előtermen, parádéuniformisban öltözött haus-offizerek közt az előlépő ajtónáhót követve az utolsó antecamerába jutottam, egyedül maradván. Ez egy In zú terem, a nyitott ablakokon a virágágyak szédítő illata tódult be; magas alabasztervázák és malachit-edények álltak sorban, a falakon régi szövött képek sok szép látnivaló, de nem ilyen felindult lélekállapotban

Exotikus növények közt rejtve volt egy rézkalitka, melyben szomorú kis papagály (inseparabile) hintáit, nézegetve magát egy tükörben, melyet azért helyeztek mellé, hogy elveszített párja miatt magát csalódással vigasztalja 1 Egyszerre kinyílt az egyik dupla ajtó és O Felsége szolgálati kamarása tudatta, hogy itt az audiencia. Istenhez fohászkodtam, hogy mély felindulásomban is szegényeim érdekében adjon erőt a könyörgésre — és adott is. A császárné nyájasan fogadott, mint ismerőst, ki már többször hódoltam előtte. Tőle nyertem annak idején a csillagke resztet is; kegyesen menté magát, hogy a rendesnél hosszabbra nyúlt sétájában megkésétt, magasztalta a nyugodalmas életet, melyet most élvezhet, „mert már megtanultam monda a nyugalomnak napjait a boldogság napjaihoz számítani“. Átmenve az „*Asilo di Carifa*“-va, mely iránt sokszor nagylelkűségét élveztem, — Kötelességem — így szólt -a jótékonyságból minél hőbbet magamra vállalni, hogy könnyítsék az uralkodó császárnén, kinek, mint tapasztalásból tudom, elég terhes a representatio“.

Sokféle kérdést intézett *Fiume* felől és a farsangi tombolóhoz a protektor-ságot elfogadta. „Özvegységem óta, — monda a szegények öröme az én egyetlen farsangi mulatságom“.

A boldogult császár neve is kimondatván, én bátorságot vettem felhozni, hogy szent emléke oly szelíden maradt meg elmémben, a hogyan őt halálos ágyon megdicsőülten láthatám. Ő Felsége erre a következőleg szólt: »Nem is halt ő meg, csak örökre elszunnyadt Midőn koporsóba tették, soká maradtam vele egyedül, elmondva mindent, mit boldog házasságunk alatt némely okokból elhallgatni kénytelen voltam. Nagy szíve mindenkor kész volt a bocsánatra és most már ott fönt az Üdvözítő oldalán várakozik rám“ Nem bírván visszaszorítani könnyemet, a császárné kérdező, hogy nem nyom-e valamely

¹⁾ *Ilailtsák nagyvárad* püspök, a vegyes házasság kérdésében.

terhes gond? Most elpanaszolva váratlan fájdalom okát; vigasztalt, reménynyel biztatott és homlokon csókolva kegyelmesen elbocsátott.

Visszahajtatni *Becsbe*, átöltözni és kirándulni *Badenbe*: egy-két óra műve volt. Mire bepakoltak és rokonaimtól elbúcsúztam, késő lett; a házi nép könnyezve kísért kocsimig és lámpavilágnál indultam újra *Becsbe* és passzus nélkül! Szerencsésen átkergetve a lineán, hajnali két órakor a gőzhajó-stáción voltunk. Mikor már szürkülni kezdett, hi utómat a hajóra tolták és férjem, ki érkezésemet ott várta, beült mellém csöndesíteni. Nem felejtene el soha e kínos éjszakát. Tekintetem a csillagokat kereste — a magasban, hol a Mindenhatót véljük, de kihez az ember mindig csak nyomorúságában szokott fordulni. Különösen egy csillag fény lett felém, ezen csüngött szemem, talán már felszállt oda az Ő szelleme! Ha igen: vedd magadhoz tündöklő csillag az én lelkem' is és hamvaimat a föld csendje rejtse el, . . .

Aug. 7-én virradó reggel kötött ki a gőzhajó *Pesten*; a parton vártak ezen kora időben: *Kiss Miklós*¹⁾ és *Mérey Mathild*²⁾ equipage-ával és úgy el tudott ámítani, a szeretet találékonyságával, hogy a *Szervita-tér* helyett a *Tigris-fogadóba* jöttünk *Csapó Emilia* lakására. De ezen pillanatban világos lett előttem a rettentő valóság . . . Midőn káb rútságomból kiébredtem, elvittek végre szülőim házához. Anyám mély gyászbán áléi tan borult rám. A drága tetemet már Tengeligre szállították, 5-én szünnén meg dobogni a boldogult nagy szíve.³⁾

Kétségbeesésem határtalan lehetett, mert édes anyám hangja majdnem szigorúan hangzott, midőn magához fölemelve, összetett kezekkel kért, hogy most az ő fájdalmát kíméljem, mert ő is a sír szélén áll!

Múlt és jövő közé fátyol ereszkedett; gondtalan napjaim örökre letűntek és helyüket elfoglalak! az első gyógyíthatatlan keserv. Jól zengi a költő: „Non s'obblia Ihíltimo giorno della gioja -- ed el primo giorno del pianto!”

1) 1903-ban halt el *Parisban*, a külföldön mint magyar patrióta jelentékeny szerepet játszott.

2) Helyt, tanács, alelnök neje.

3) „Reményeinknek megvalósulását nem élte meg az, ki az ügyért legtöbbet híradóit, *Csapó Pánid*, egyesületünk felejtethetlen a lel nőké, ki az ügyek sürgetésére indulva *Pozsonyba*, *Pécsbe*, c sorsteljes útjának áldozata lón. I s ez a legnagyobb csapás, mely az együletet keletkezése óta élé .

(Az Orsz, Magy. Qazd. Egyesület Emlékkönyve 1879.)

1845-1846.

Gróf *San-Fermo* öt évi hallgatás után meglepett, mint írja, d'outrac-tombe portraitéjával, egy különös tükörfényű kép, mely leghívebb, mechanikailag előállított képmás és mégsem hasonló, mert nincsen lélek benne. Ezen új találmányt *Dagierreotipiá-nak* nevezik és neki ígérik a jövődőt; most még tökéletlen, reá sem ismertem volna öreg barátomra, kivel annyi hasznos órát éltem, visszaemlékezve megragadó, historikus és tudós elbeszéléseire; kivált a francia császárról mondott sokat, sajnálva, hogy *Napoleon* hiúsága határtalan volt és mesés sorsa sem tudta kibékíteni, hogy nem fejedelemnek született. „Ah! *San-Eermo*, sóhajtott fel egy bizodalmas minutában, ezekben a legitim királyokban valóban van ám valami Isten kegyelméből!“ *Josefine* császárné családját talán leginkább arisztokratikus származásáért, allurejeiért kedvelte jobban, mint saját vérbeliéit. Mikor egyszer megint *Carolina* nővére ezért szemrehányást tett, „Eh bien oui! parce que vous autres n'avez pas [l'education des Bohaniais!“ felelé őszintén. Más alkalomkor pedig így nyilatkozott: A finom nevelés az embernél az, a mi a szobornál a *patina*, mely magától jön idővel, a körülvevő atmoszphara által. Egy híres pamphletet olvasván, mérgesen monda: „On a tort de me dire *parvenu*, les *Bonaparte* sont dancienne date.“ Eátitia fősvénysége és kincsgyűjtése ismeretes volt és a császárt, ki anyját fényes train-ben élve kívánta látni, sokszor bosszantotta. Egyszer azonban, már a gloire vége felé így szólt: „La parcimonie de Madame Mére est un coup d'oeil dans l'avenir.“ *San-Fermo* tanúja volt mostoha fiához, *Eugénhez* való szeretetének is: búcsúzásnál kezei közé szorítván a kedves ifjú fejét, össze-vissza csókolá arczait, szemeit, ajakát; valóban, beszédé a gróf a viczekirály magában egyesített minden női bájt, minden férfiúi erénnyel... *Napoleon*, két felesége soha egymást nem látták; mikor *Josefine* a római király születése után ezen óhaját kifejezte: „Qu'en penser vous? kérdezé a császár gyanúsán ... on ne sait pas...elle est pour-tant une Créole!“ Utolsó találkozásunkkor kezét váltamra emelve arra kért, hogy maradjak hű szolgája *Josefinenak*. „Mert őt mindenki el fogja hagyni, valamint én elhagytam őt és a mint engem is mind elhagynak.“ *Malmaison*-lyá ki sem ejtették *Napoleon* nevét a haldokló császárné előtt, ki mindig sutogd: „Mes pauvres enfants!“ Halála csak azt az impressiót tette, mintha egy világhíres szfnészné letűnik a színről, két gyermeke siratta és fizette milliókra menő adósságait.

* * *

A guberniumnál szolgáló magyar ifjak közt mindenki kedveltje volt ** kit szülői igen szívesen ajánltak pártfogásunkba, mire érdemesnek is mutatkozott, Megbízott sokféle hivatalos titokkal, ezenkívül pedig a házban leginkább segített a rendezéseknél, mint fils de famille élt nálunk; velünk muzsikált, lovagolt, báljainkon előltánczolt és a bureauban is dicsérték feljebbvalói. De milyen nagy és fájó meglepetést okozott ezen ifjú! Egyik napon férjem dolgozószobájából, melybe betegség miatt visszavonult és melytől csak egy passage választotta el boudoiromat, lármát lehetett hallani, a mi szokatlan volt, miért is én az ajtóhoz siettem. Férjem felindulással beszélt valakinek, hogy ilyenkor nincsen fogadó órája, különben is hetőleg, tehát kikér magának minden tolokodást.

Előhívtam az ajtónálló inast, ki ijedten mesélte, hogy egy városi úr, ki már a portásra sem hallgatott, erőszakosan jutott a corridórba, de mivel bebocsátást tovább nem kapott, fenyegetőzve ment el, hogy majd nemsokára visszajön a -- podesta-val! Én nem bátorkodtam férjemet kérdezni, gondolva, hogy hivatalos dolog lehet és már készen vártam az ebéd órájára, midőn ilyen későn este *nekem* bejelentik a podestat, biztos elfogadást kérve. Egészen felizgatva, sápadtan excusálódott, hogy kínos esetben jelenik meg, mivel a kormányzó beteg, közbenjárásomért esedezni! A szomorú eset így történt: beleszeretett és viszonyba állt B... előkelő patrícius ismeretes szépségű leányával; senki sem tudott erről semmit; olyan mesterségesen arrangirozták találkozásait, hogy csak sokára lettek figyelmeztetve a szülők, kiknek a szerencsétlen lány azután mindent meggyónt. De már későn volt... a desperált atya felszólította a csábítót házasságra, mit ő megtagadott, állítva, hogy nem ő volt az első... Ezen nevezetes család azonban a podestava! rokonságban volt, mi nagy fölháborodását megmagyarázza. Én megkértem a podestat másnapig csöndesen maradni, hogy idő legyen férjemmel mindent kíméletesen közölni és a magáról így megfélekezett ifjúval beszélni. Szörnyű scénák következtek. Együtt vallattuk és capacitáltuk a gondunkra bízott fiatal embert, ki nem akart hajolni és mikor végre férjem keményen reáparancsolt, hogy a leánynyal egybekeljen, a mivel saját és az elesett becsületének tartozik, — földre borult és férjem térdeit átkulcsolva kérte a fölmentést ily jövő sors_r alól.

Ártatlan szülőinek fájdalmára gondolva szívem megesett rajta, de férjem nem tágitott és szavával is kötelezte magát a podestanak, mert 24 óra alatt már az egész város csak erről beszélt és nyilván követelték, hogy a magyar gavallér adjon satisfactiót az olasz polgárleánynak. Csak annyi idő maradt, míg a Bécsben tartózkodó apát mindenről értesíteni lehetett, ki bárha kétségbeesve, mégis férjem véleményét osztotta. Néhány hét múlva tehát megtörtént a gyászos esküvő *Tersato*-kápólnában, senki sem tudott róla. Az ifjú férj a czeremónia után azonnal egyedül eltávozott, nem is pillantva többé nejeére. Tőlünk elbúcsúzva *Zágrábba* ment, onnét készülve nagy *indiai* utazásra. Még egyszer írt Bécsbol, szép összeg pénzt deponálva a guberniumnál a várando gyermek számára, mit a büszke patrícius haraggal visszautasított. Így végződött — legalább ekkor — ezen sajnos történet, mely ártott a magyarságnak, talán saját popularitásunknak is.

Gyászesztendőm már ugyan elmúlt, de mindég még elzártan éltünk, csak-hogy az események ismét a nyilvánosságra kényszerítettek. Férjem a magyar *Littorale* érdekében meghívta az új hivatalát*) tapasztalást beutazásokkal kezdő gr. *Széchenyi Istvánt*, hogy megismerje az itteni viszonyokat és sub véneiét szerezzen az országtól. Megérkezésének napja már ismerve volt, midőn a policzia jelentést tett, hogy *Kossuth* is csak néhány órányi distancziában van *Fiúmetől*!-} Valóban másnap meg is jelent a palotában, férjemmel hozzám is kísérleté magát condoleálni atyám elvesztéséért, mondván, hogy a hon benne egyik *munkavezető*-\é\ siratja, ki azzal dicsekedhetett, hogy mindenkinek bizodalját egyaránt bírta,³⁾ — következő éjjel megjött *Széchenyi* és hallva *Kossuth* jelenlétét, keserűen monda: „ő mindenben megelőz, csakhogy elvegye előlem az iníiativa dicsőségét!“ A municipium tisztelgése után nagy t _edetadtunk; a gróf mellett, *Kossuth* vis-á-vis levő férjem mellett ülven, a fölkelés után izgatottan monda *Széchenyi* férjemnek: „Szerettem volna *control* nélkül ízlelni a jó tengeri halat“. Az illuminatio megtekintésére sem akart rosszkedvében jönni,⁴⁾ de midőn rábeszélésünkre, hogy ez *néki* és nem másnak készült, végre kihajtottunk a néppel teli piazzára, hol „Evviva l'illustre patrióta“ riadással fogadták. Megvidámodott és a théâtre-paré fényes közönségét, mely a nagy gróftot acclamálta, könnyben úszó szemekkel nézegetve monda: „Sie werden sehen, Fiume wird nochein Welthafen! Szünetben *Kossuth* belépett páholyunkba, *Széchenyi* helyét kínálva ő nem fogadta el és courtoisie-val társalogtak. Két napig figyelhettem e két nagy embert: ki a nagyobbik? csak a história döntheti majd el. Ám a jöyő *Kossuthnak* nyílik, a gróf kiégett vulkán, szelleme felemészti testét?“) Ábrázatának számtalan ránczai munkára és szenvedésre mutatnak, míg ellenben a „nép embere“ nagy, tündöklő szemeivel bátran tekint a világba, módjában és toillettejében finom, mindenre tart. Én azt vettem ki, hogy ők *imponálnak egymásnak* és lesik mozdulataikat, mint a rapier-vívók, hol kell támadni,⁵⁾ hol védelmezni. Mivel mind jól ismertük egymást, a *Pozsonyi* diétákról, az ottani anekdotákkal felderíthettük a conversatiót. Igazán megcsodáltam ezen két nagy magyar ember szívét, én, ki a hazafiságot mindenek fölé állítom!

1) A közlekedési ügy élére neveztetett ki Apponyi kormánya alatt,

2) „Derék tengerparti kormányzónk állásánál fogva kormány parii, ez egy kérdésben (vasút *Fiúmének* az ellenzékkal tartott és gondja volt rá, mint jó hajósnak, hogy *minden* széllel előbbre vigye hajóját.“ Zichy Antal „gróf *Széchenyi István*“. II.

3) *Kossuthnak* Csapó Dánielhez intézett kiadatlan levelei Őriztetnek a tengeti ez i irattárban.

4) Azt híresztelték, hogy ő nem Hunié, hanem Triest felé tervezi a vasúti vonalat.

5) „Külsőleg annyi fény, bensőmben csüggedés, búskomorság.“ *Széchenyi Naplója*. Fiume, 1845. nov. ft.

6) „A fiumei vasútnál van azonban a] eg irtózatossabb küzdelnú tér* *Széchenyi*. .. ármányokhoz is nyúl, — a gyáva *fiumeiek* vakon hódolnak tekintélyének ...“ *Kossuth* levele *Wessele'nyi*-tez. „Századok“ 36. évfolyam.

1847-1850.

Az 1847-ik év őszén *Füredről*, hol *Eötvös József*, *Zichy Károly*, *Hunyady Ferencz*, *Majthényi*, *Andrássy Adél* társaságában víg napokat tölték, *Miszlára*, majd *Pestre* utaztam. Ékkor voltak a követválasztások és tartotta *István* főherceg is diadalszerű körútját az országban, ellátogatva *Fiúméba* is, hol férjem őt nagy fényvel fogadta. Milyen dicsőségre látszott ezen ifjú herceg teremtve lenni, mily tündöklően kezdé pályafutását: és egy év múlva a csillag lehullott a semmiségbe! Már nyilatkozatai, melyeket a nála *Pécsett* tisztelgő küldöttségünk egyik tagjának, *Augusznak* tett, visszatetszettek. *) November elején *Pozsonyban* találkoztunk férjemmel, én *Miszláról*, Ő *Füiméből jőve* azon elhatározással, hogy nem tartja meg tovább állását. 12-én volt az országgyűlés megnyitása és a nádor választás. Előző napon a császárné minket, csillagkeresztes hölgyeket fogadott; mintha látományom lett volna, úgy tetszett, hogy fekete atlasz uszályos ruhám (udvari gyász volt) fehér gyöngyökkel van sűrűn behintve ... Képzeletben még most is előttem áll a palatinus-választás a primási palota nagy termében; milyen fény, milyen pompa! Aranybrokát öltönyök, színes bársony, drága prémek, ékkövek ritkán egyesült mennyiségben! Főpapjaink tündöklő ornatusban, az udvarhölgyek virágkoszorúként környezvén *Mária Pia* császárné és királyné nemes alakját, ki égszínkéék magyar ruhát és ragyogó gyémánt diadémot viselt; a trónuson pedig *Ferdinand* császár kisdud alakja, akadozottan olvasva rövid magyar beszédét az egybegyültek örömrivalgásai közben. Mivé lőn az akkor jelenvolt délczeg férfiak nagy része? Gonoszság, vagy tévedés áldozatává. *Zichy Eugén* büszke magatartással köszönt fel hozzánk hölgyekhez, kalpagján, kardján, mentéjén egy milliónyi érték csillogott, erőteljes alakja örök életre látszott teremtve és alig egy év múlva *Csí/7£/-szigetén* akasztófán halt meg. Volt még egy jelenség ezen gyülekezésben, kiről tekintetemet nem valék képes elvonni, minden igyekezetem daczára; *Batthyány Lajos* állt ott, sajtyszerű ősmagyar szabású barna köntösben, minden arany és ékszer nélkül; hosszú szakálla, sima koponyája és a halovány, kísértetszerű arcz láttára szinte összeborzadtam; mindenkire hasonló benyomást tett; valaki kérdezé: „mit jelent e fő, vámpyrt vagy prófétát?“ Nemzetünk gyászangyala volt... Következő napon az ifjú nádor rendkívül fényes bált

¹⁾ . . . *István* főherceg körutat tett az országban, . . . mindenütt nagy lelkesedéssel fogadtatott, de némely, talán nem egészen megfontolt nyilatkozata aggodalmakat gerjesztett . . .

„Szögyényi Marich I. ászló országbíró Emlékiratai, (1. köt. 44. 1.)

adott, mely úgy látszék, a császár tetszését is elnyerte; ezen estélyen alkalmam nyílt *István* főherczeget közelebről megismerni: vacsoránál *Nádasdy Júlia* és közém ülve, *Magyarszágról* vajmi különös kifejezésekben és sajátszerűen nyilatkozott. . . *Esterházy* herczegen annyi gyémánt volt, hogy szinte kápráztatott, midőn hozzám lépve monda: „kedves szomszédnőim, jövő nyáron felkeresem Mislán és elviszem *Tamásiba* a vadászatokra, hol már az idén is vártam“. Lett is vadászat és vérontás, de másnemű . . .

Gr. *Apponyi Julia* minden este fogadott és a konzervatívek sűrűn eljártak oda, többször a főherczeg is. *Apponyi György* atyám iránti kegyeletét annak halála után is megőrizve gyakran emlékezett róla, mi engem társaságába vonzott, noha már akkor jósolták, hogy rendszere az országra végzetes vsz.

- - Hallottuk gyakran *Kossuth* beszédeit, ki a kormányt a municípiumok eltörlési szándékával vádolta. Nem hiába monda *Metternich*: kergessük csak őket a forradalom terére, ott elbánhatunk velők! E télen férjem óhajására főleg konzervatív körökbe jártunk. *Apponyiéknál*, *Zichy Félixnél* és *Károlyi Lajosoknál* gyakran theáztunk; nálunk minden pénteken volt estély, melyen résztvettek ó-konzervatívek és ultra-liberálisok, mint *Zichy Félix* és *Károlyi Carolina*, *Keglevich Viktória* és *Batthyány Gusztáv*, *Babarczy* és *Batthyány Lajos*, *Somssich*, *Waldstrin*, szóval a legelienfelesebbek és — megfértek békeségben. Ez volt az utolsó nagyvilági életem, naponta bálók, estélyek, délelőtt ülésekben a karzaton, azután ebédek, séták, látogatások. Estéim, melyeken mint dilettánsok *Nugent Gilbert*, *Montenegro?* *Kray Jrma*, *Brunswick Mária* és a nevezetes művészek közül is többen közreműködének, keresettek maradtak mindvégig, azaz a márcziusi forradalomig. Ennek első hírét *Viczay Alice-aé* vettük és a beteg *Barkóczy Hanzinak* hírii vive, hogy *Lajos Fülöp* leköszönt és *Odillon-Barrot* miniszter lett, Ő kétkedve monda: „nem kell elhinni, hisz ez épen olyan, mintha nálunk *Batthyány Lajos* lenne miniszter!“ Mit szólhattak *Barkóczy* és elvtársai a következő napokon? Milyen ülések, jelenetek, szónoklatok, míg végre 13-án este páholyomban, szomszédom, *Csáky Bélától* haliám, hogy *Becsben* kitört és győzött a forradalom. Nemsokára a *pozsonyi* színházba is bevonultak a tricolor-cocárdák és calabresi kalapok; következett a bécsi küldöttség zajos elutazása és zajos visszatérése; naponta felvonulások, fáklyászene. De mindjárt az első örömmámorban megrendült a régi törvényes alap. 17-én a követek házában röptében és a felsőháznak egy éjjeli órában tartott ülésén, melyre a mágnásokat csak csekély számban lehetett összehívni, kimondatott az urbárium eltörlése a nélkül, hogy a kárpótlásról intézkedtek és előzőleg a király elé terjesztették volna. *Kossuth* ezeryi népet berendelvén *Pozsonyba*, zászlós körmén eteket rendeztetett és az utczákon dobszóval lett kihirdetve, a mit új törvénynek neveztek. Már akkoron felismerték az ó-liberális elemek *Kossuth* irányától eltérő meggyőződésüket és jói emlékszem a *Lopresti* és *Andrássy Gyula* között folytatott eszmecserére, melyben megjósoltak mindent akként, amint bekövetkezett

Felmerülvén a terv, hogy ismét visszatérünk *Fiúméba*, vágytam előbb meglátogatni anyámat *Pesten*. Kiss Miklós elkísért a *Múzeum*-térre a népszónoklatok meghallgatására, de figyelmeztetett, hogy bérkocsin menjek, ne magánfogaton, melyet már rossz szemmel néztek. A *Múzeum* lépcsőzetén

¹⁾ *Don Joachim M.* jarlista emigráns, a bécsi szalonok kedveltje.

beszédeket tartottak *Bulyovszky, Irinyi, Petőfi, Vasváry*. A szent szabadság és hazaszeretet nevében gyűlölséget hirdettek, a tömeg gonosz szenvedélyeit felizgatva. *Vasváry* strucztoallas veres kalappal, fekete köpenye a széltől lengetve, átokra emelt jobbajával volt a legmegragadóbb. *Petőfi* beszéde közönséges; valódi nemes költőink, egy *Jósika, Vörösmarty, Garay* el némultak ilyen időben.

Innét megint *Pozsonyba* utazva a társaság nagy részét szétosztásban találtam, Egy estén férjem megérkezve *Becsből*, váratlanul a szalonba lépett és a jelenvolt *Batthyány Kázméréknak* és *Károlyi Györgynének* el beszél é, hogy *Jellachich Horvátország* bánjává ki neveztetett.¹⁾ „Ez lehetetlen, kiáltott fel *Károlyné* rémulten, mintegy hőérzetében a jövő eseményeknek, hisz ezen kinevezést sógoromnak, mint miniszterelnöknek okvetlen ellenjegyeznie kellett volna*!.

Nemsokára mi is fölmentünk *Becsbe* gőzhajón, de ez a város mintegy elvarázsolva, nem volt többé a régi kedélyes *Bécs*. Utczái telve csőcselékkel, a néparadat a *Burgba* tódulva petíciókkal, mindenütt czirkáló lovasság; a színházakban forradalmi darabok, *Carl* színész torzalakokat ábrázolva és végül a szövetségi fekete-vörös-sárga zászlót lobogtatva. Barátaim közül még többen a városban maradtak: *Ransonnet, Baldacci, Pergeti Ferdinánd, Hessensteiii' Lanoy* és mások és az estéket a jó öreg *Fuchs* gróffal együtt nálunk töltötték. Férjem, midőn arról értesült, hogy *Fiúmét* és a *Tengervidéket Horvátországgal* egyesíteni fogják, leköszönt a kormányzóságról, de a palatinus nem fogadta el demissióját, csak ideiglenesen felmenté, 21,000 frt évi járandósággal.

A nyár (1848) eseményei rám nézve kínosak valának; naponta nőtt ellen-szenvem az új rend, vagy jobban mondva rendellenesség iránt és világosan állt előttem biztos romlásunk. Csak *Zichy Máriával* mertem őszintén beszélni, férjem folytonos aggodalomban élve, nem nyilvánítói gondolatait, de úgy látszék az új áramlat követője. Nemsokára megörült *Széchenyi*, ki előre látta, hogy a fanatikuskok az országot Örvénybe sodorják. E végzetes év lefolyása mindenkinek emlékében él: én külön naplót vezettem róla „1848 három utolsó hónapja“ felirattal, mely papírjaim közt feltalálható.

Az új év (1849) is szomorúan köszönt be: a *miszlai* templomban *Kossuthnak* egy iszonyú proclamatióját olvasták fel és én hallatára rosszul lettem, csaknem eszméletet veszve, azonban nem bátorkodtam a templomot elhagyni a feltűnés és a polgárság fenyegető magatartása miatt, noha azelőtt milyen szeretett valék közöttük! Elsietve innét, berendeztem pesti lakásomat, melyhez a bútorokat hű komornyikom csak ügyyei-bajjal menthette ki *Pozsonyból*. *Windischgrdtz Budán, Kossuth Debreczenben* kormányzott. Férjemet, magát igazolandó, felidézték, mert a cs. biztos *Gaal Eduárd* vádat emelt ellene egy levél alapján, melyet a külföldre menekült K. M.²⁾ papír kosarában darabokra tépve talált és összeragasztott. Férjem védekezett és czáfoló adatok beszerzésére leutazott *Auguszhoz*, néhány órával a *dunai* hajóhíd leégetése előtt, én

1) ... Lajos főherceg közölte jelen létemben a nádorral *Jellachich* bánná neveltetésének tervét oly módon, mintha az egyenesen Ő Felsége akarata lenne. A nádor eleinkén vonakodott beleegyezni. Azt mondta, hogy *Batthyány* már miniszterelnöknek ki van nevezve és ily fontos lépést a háta mögött meg-lenni nem lehet. Utóbb azonban nem ellenezte a dolgot (1848 márcz. 20) ... *Pozsonyban* fölötté kellemtlen benyomást tón a kinevezés....

2) „Szögyény Marich László Emlékiratai“ I. köt. óS. 1.

3) *neneskéri Kiss Miklós*.

visszamaradtam anyámmá!, ki fogatai felérkezésére várakozott. Április 22-én *Tihauyinéval* a nemzeti színházban voltunk, gr. *Schtick* a páholyunkban, a nézőtér is tele fehér egyenruhásokkal, midőn *Bajzáik Rudolf* bejött és sutogva mondá: lássák a földszinten még csupa fehér kabát s már holnap honvédek ugyanitt! Mi bámultunk szavain, de igaza lett, mert másnap az osztrákok legnagyobb titokban eszközölték visszavonulásukat és egyszerre minden ablakból a nemzeti zászló lengett. Én e látványon örömben sírva fakadtam és a *Szerviták* templomában Isten előtt leborulva hálát fohászkodék, hogy nemzetünk megmenthető becsületét, bármi is következék még azután. Május 3-án megint a színházban voltunk, de akkor már honvédek jöttek páholyunkba, *Csúzy*, *Patay* ezredesek s *Rudnyánszky Iván*, velünk szembe *Klapka*, *Aulich* és más tábornokok: erősen állíták, hogy *Budavárát*, hol *Hentzi* 4000 emberrel maradt, azonnal beveendjük. Meg is kezdődött rögtön az ostrom, de mint hozzáértők mondják, nem czélszerűen és tartott 21-éig. *Görgey* az összes haderőt itt központosítá, míg ezalatt *jelachich* fáradt, a futásban és dőzsöléstől demoralizált seregét kényelmes haladásban békén hagyták *Slavoniába* vonulni, legjobb bizonyítékául, hogy népünk loyál is volt királya iránt és *Windischgratz* szintén háborítatlanul nyomulhatott *Becsig*; a magyar sereg pedig, mint madár a lépjén, *Buda* előtt fennakadt, vesztegelt, láz volt romlásunk egyik okozója, a nemzet javának hite megtört, rni jót sem várva a kormányon levő szereplőktől. Ha fel nem ébred a gyűlölet a radikálisok uralma ellen és a nemzet egy része nem helyezi a rend helyreállításába való reményét az osztrákokba: valamennyi orosz sem győzi le a magyart. Oh! vájjon képes-e egy hoiifükebel még örömet érezni október ó-ika és *Komárom* átadása óta? Zord napok következtek, a megaláztatás, a leigázás napjai: egyenként fosztottak meg mindattól, mi előttünk szent volt és elkozták végül még nemzetiségünket: de elérték azt is, hogy az imént még széthúzó magyar egyesült a gyűlöletben és törekvésben lerázni a rab Ián ez okát.

Ily hangulatban érkeztem 1849 késő őszén *Pestre*; az *aradi* vértanúk, *Csányi*, *Jeszenák* már kiszenvedtek; *Csapó Vilmos* családját itt találtam, *Vilmost*, magát *Aradra* várfogságba hurczolták; *Bezere'dj Pista*, *Fiáik*, *Fördös* az *Új-épületben* szenvedtek, a haldokló *Ujvárytf* a *Károly-kaszárnya* kórházába helyezték át. Én el valék tök él ve teljes visszavonu Its ágban élni és kerülve a nyilvánosságot, minden ünnepi meghívót visszautasíték: de végre férjem *maga* reákényszerített, hogy üldöztetése enyhítése és sok compromittált jó barátunk érdekében érintkezem az uralomra jutott, irántani nagyon is előzékeny körökkel. így fogadtam kényszerűségből br. *Geringer* helytartót, *Maclrió* parancsnokot, sőt magát *Haynait* is! S nem feledem el soha azon iszonyú benyomást, midőn szégyentől lesújtva, a szörnyeteg díszebédjén kelle megjelenem. *Haynait* mellettem ült és elbeszélde egész élettörténetét, magatartásának és cselekedeteinek indokait az olasz- és magyarországi forradalmak alatt; dicsekedék, hogy a halál ítéletek hozatalánál mily nyugodt maradt a Jel kiismerete¹⁾ és annyit emlegető lelki nyugalmát, hogy nyilván az ellenkezőjét látszék érezni. Velem szemben *Keglevick Gábor* ült, ki éppen úgy, mint én „Sein Brot in Thränen ass.“

Július 8-án *Gerliczyné Sztankovánszky Lilla* barátnőmmel, kivel naponta

¹⁾ Szekszárdi apát.

találkozunk, a *budai* aréna előadását néztük, midőn *Schmidt* városképi tény hozzánk belép és a fülembé súgja, hogy *Haynau* el bocsáttatott.

És e nagy esemény csakhamar köztudomásra jött, de *Haynau* közel sorsa felől már előbb értesülvén, a kormány iránti bosszúból július 5-én megkegyelmezett számos katonai és politikai fogolynak. --- Köztük volt unokatestvérem *Csapó Vilmos* és *Bezerédj István* - - és elkeseredésében a prókátor miniszter, *Bach* ellenében, ki őt oly szégyenletes módon elkergető, a hírlapokban tiltakozva panaszkodott és magát *Belizárhoz* hasonlít; de ki sem törődött többé ezen hyénával, kit a történelem meg fog bélyegezni, mint egy jellemtelen szennyes, indulatos és vérszomjazó szörnyeteget. Csak nejét és leányát sajnáltam őszintén két szelíd, jóságos nőt, kik tölem búcsút véve, keservesen zokogtak.

A tűrhetetlen hőség divatossá tette a kioszk felkeresését, hol saját szerű helyzetemnél fogva az osztrák és magyar cotteriával egyaránt társalogtam, de szívem utóbbihoz vonzott, melynek rendes tagjai valának *Rohonczy, Lónyay, Szapáry Pepi, Tajnainé*, az Őt környező ifjúsággal. A német társaságot képezték; *Than, Braidá* nejeikkel, *Vécsey, Orczy, Henkel, Königsegg Alfréd* és *Wallmoden*, kinek ismeretsége később szintén hasznomra vált. Egy másik divatos üdülőhely a Sz^r/zyAsétátér volt, a híres Aíw//Z-zenekar előadásaival; ide 1 egí n kább gr. *Brunswick Terézzel* és *Rosty Anna* rokon om mai jártunk és általa megismerkedtem egy gazdag, bizarr angol nővel (Mrs. *Kowf* ki *Kairóból* jöve *Athénbe* utazott, anyjának síremléket állítani; feltűnőnek tetszett különöz szándéka egy fiatal magyar leányt magával vinni és miután többeket megtekintett és felbízott, egy szép napon eltűnt nyomtalan, egyedül.

Augusztus 3-án érkezett a rossz hír, hogy férjem ellen győzvén a fondorkodás, elítéltetett. Azonnal *Qeringerhez* sieték, ki megígérte, hogy az ítéletet nem kézbesíteti férjemnek, s a lapokban sem közöltéivé, felküldi *Becsbe* a minisztériumhoz revisióra. Az ítélet szándékos ravaszsággal akkor hozott, mikor *Machio* és *Haynau* már nem szerepeltek és *Wallmoden* a viszonyokat még nem ismerhette eléggé; de én felvilágosítván *Wallmodent*, ő belátta, hogy aláírásánál visszaéltek tájékoztatlanásával és sógorának, gr. *Grünnenek* a perújítást ajánlá; én egyúttal br. *Raiisonnet-ndf* kí mint a minisztertanács tollvivője, ugyanazon befolyásos állást bírta, melyet egykor férjem *Metternich* idejében viselt, megírtam körülményesen a tényállást, mire ő egy titokzatos, de nékem érthető levélben az ügy szerencsés kimenetele felől megnyugtatót.

Míg férjem az ellene mért csapás elhárításában *Becsben* régi befolyásos barátainál fáradozott, én gyakran látogattam meg *Tengeliczen* betegeskedő anyámat, kinek testi és szellemi ereje már gyorsan hanyatlott, holott a 65-dik évében elhalt atyám, ugyan már 30 éves korában megöszül ten, testének és lelkének teljes épségében indult *Pozsonyba*, utolsó útjára, hogy többé vissza ne térjen . . . Orvosa a jeles *Liebold* jelen volt ehndülésánál és szeretetteljes, még hosszú életet jósolói tekintetével kíséré az aggastyánt, ki könnyed mozdu-lattal ült paripájára, utólszor!

Egyik nap átrándultunk *Hídjára* is, hol *Pista* és *Adél* szívélyesen fogadtak; elvezettek az újabb ültetvények és kisedóvoda megtekintésére; örvendtem a sors kedvező fordulatán, mely őket boldogságukban megint egyesíté, de a

1) Később gróf *Antalfi-né*

múltak fájdalmas emlékei is felmerültek lelki szemeim előtt, látva *Bezerédj Lizi* nagynéném, *Amáliának* és *Flórikának* arczképeit, kiket a halál kegyetlenül elragadott a családi hajlékból.

A politikai rendszabályok végtelen lánczolata kétségbeejtőleg borult az összes társadalomra, mindenki fölajdúlt a törvényellenes rendeletek, a jogtalanul kivetett terhek súlya alatt; én saját ügyeim rendezésében és vagyonon keze lésében kerestem szórakozást és feledést, de nem vesztve el hitemet sem, hogy az élet minden helyzetét jobbra fordíthatja saját igyekezetünk és a Gondviselés. *Somssick* most megjelent könyve «Ungarns legitimes Recht¹¹ rideg valósággal ecseteie a nemzet jelenét, vajha e mű az ifjú császár kezébe kerülve szívéhez szólhatna!